

Barcelona, destinació turística. Promoció pública, turismes, imatges i ciutat (1888-2010)

Saida Palou Rubio

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Barcelona, destinació turística

Promoció pública, turismes, imatges i ciutat
(1888 - 2010)

Saida Palou i Rubio

Tesi de Doctorat

Director Dr. Llorenç Prats i Canals

Programa de Doctorat en Antropologia Social i Cultural (bienni 2003-2005)

Departament d'Antropologia Cultural i d'Història d'Amèrica i Àfrica

Universitat de Barcelona

Novembre de 2010

Part II

LA CONSTRUCCIÓ TURÍSTICA DE BARCELONA

Capítol primer

**ANTECEDENTS AL TRACTAMENT
INSTITUCIONAL DEL TURISME**

Prototurisme, velles formes de mirar i de viatjar

Tradicionalment, els desplaçaments turístics han estat motivats per qüestions relacionades amb l'oci i el plaer; l'hedonisme forma part indiscutible de la naturalesa del viatge turístic: un hedonisme amarat d'estètica, ens dirà Michaud (2005). Però els orígens del viatge turístic són arbitraris, de manera que cada autor hi ha dit una mica la seva, sense arribar a un consens unànim i del tot compartit. Potser la manca d'un punt d'inflexió prou clar o d'algun esdeveniment suficientment notori expliquen la imprecisió dels inicis del viatge turístic (o tal vegada la manca d'una definició suficientment estable d'allò que és i no és turisme explica la complicació a l'hora de delimitar els orígens històrics d'aquesta experiència).

El cas és, però, que peregrins, aristòcrates, missioners, colonialistes, il·lustrats, romàntics, excursionistes i burgesos benestants han estat les classes predilectes que han precedit el viatge turístic tal com l'entendem avui dia. Aprenentatge, exotisme, paisatgisme, excursionisme o termalisme conformen algunes de les raons d'aquests primers viatgers que s'han succeït en el temps i que han acumulat representacions i exploracions de terres llunyanes, insòlites i disperses.

Farreras (1973) situa els orígens del viatge turístic en temps dels grecs, quan aquests es desplaçaven d'un indret a l'altre amb l'excusa de presenciar esdeveniments esportius i recitals de poesia, i quan els romans viatjaven temporalment a fi de conèixer llocs diferents tot aprofitant les vies de comunicació que construïen els grans enginyers i arquitectes de l'època. Els romans d'elit van transformar en llocs d'esbarjo les platges, el mar i les fonts termals dotant-los de nombrosos atractius, apunta Miguelsanz Arnalot (2009). Més enllà d'una discussió sobre els orígens i precedents del turisme, està clar que, per damunt de tot, el viatge turístic comença a tenir forma molt abans de ser anomenat pròpiament viatge turístic. Tour, del grec "tornos", significa torn, volta.

Antecedents del viatge turístic. Alguns apunts i realitats del cas Barcelona

La Península Ibèrica ha estat receptacle d'una diversitat força considerable de viatgers al llarg dels segles; els condicionants geogràfics, econòmics, socioculturals i climàtics han propiciat diversos tipus de desplaçaments i formes de conèixer el territori, algunes de les quals han tingut, fins i tot, efectes i significatives repercussions en el seu desenvolupament.

Al segle XV, el viatge a Espanya tenia gust a aventura. Segons Fernández Álvarez (1956), almenys tres raons que van propiciar la conversió de les terres espanyoles en símbol de misteri i d'aventura, i per tant, en destinació preferent per part de nombrosos viatgers: d'entrada, la idea que a Espanya s'hi trobava el sepulcre de l'apòstol Santiago, fet que va moure a molts peregrins a caminar pel Nord de la Península; d'altra banda, la idea que al Sud d'Espanya hom hi podia reconèixer l'Orient místic, el desconegut i llunyà exotisme d'una terra europea en la que hi predominava la cultura morisca; finalment, Espanya també era el *finisterre*, la terra que encarnava el símbol de la fi del món conegut i que inspirava als viatgers més assedegats de mitologia i misticisme en general.

Mentrestant, la ciutat de Barcelona era coneguda per una sèrie de viatgers que restaven admirats pel moviment del seu port i pel fet que es tractava d'una urbs bulliciosa i plena de comerç i mercaderies; la realitat de Barcelona contrastava amb les imatges que circulaven de la resta de llocs peninsulars, potser per això Barcelona mai no va figurar com a objecte predilecte de la mirada d'aquests viatgers medievals, que buscaven l'aventura i el misteri; tampoc la resta de la geografia catalana, considerada tradicionalment lloc de pas, no va formar part dels interessos dels peregrins del XV.

Arribats al segle XVI, a Occident s'inaugurava una nova modalitat de viatge, que va tenir com a protagonistes els joves aristòcrates europeus, viatgers especialistes a transitar per un món de belleses, misteris i aprenentatges interiors. Ni les terres catalanes ni la ciutat de Barcelona, però tampoc la resta de la Península Ibèrica, van quedar incloses en els itineraris del *Grand Tour*, el viatge dels joves aristòcrates europeus. Els països predilectes recorreguts per aquests personatges van ser Itàlia, Suïssa i França, terres dotades de la riquesa artística, cultural i paisatgística que fornien de coneixements als joves viatgers: la formació i l'aprenentatge eren els motius bàsics dels viatges iniciàtics, d'uns joves en principi assedegats de retrobar els clàssics de la literatura, l'art, la bellesa, la història i la diplomàcia. D'altra banda, l'experiència del viatge a l'estranger també permetia, als joves aristòcrates, marcar una clara diferència respecte a la resta de la comunitat, sobretot per la seva capacitat d'usar el temps amb fins recreatius (Anton Clavé, 1998). Així, el *Grand Tour* representava tot un viatge interior, una odissea vers la intimitat, el coneixement, les emocions, la contemplació i el plaer. Per tot això, sovint s'ha identificat el *Grand Tour* com una experiència precedent i lligada al denominat turisme cultural dels nostres temps.

Lligat al viatge del *Grand Tour* va començar a néixer una mena d'indústria pictòrica, literària i musical destinada a satisfer les curiositats i expectatives dels aristòcrates viatgers: aquesta era la primera indústria de l'objecte record i de la imatge redemptora, d'una imatge entesa com a rèplica del lloc visitat, una vella forma de *souvenir* i de metonímia utilitzada com a comprovant del viatge.

El *Grand Tour* va representar una vasta confluència d'estrangers en terres llunyanes, que miraven, vivien i suposadament aprenien de la gent i amb la gent dels països visitats, fet que d'una manera o altra implicava una certa estructura de reciprocitats mútues. Sovint s'ha dit que, per aquests viatgers del segle XVI, la població local no existia, o dit d'una altra manera, per els joves aristòcrates l'atracció turística la conformava la societat sencera i la seva preocupació principal no romania en decidir quins llocs veure, sinó en haver-los vist tots (tots els que se suposava que calia veure).

El naixement de la paraula turisme va aparèixer vinculada als viatges del segle XVI, i per tant, al *Grand Tour*. Consta que la primera vegada que un diccionari va recollir la paraula turisme va ser al segle XVIII, i ho va fer per definir les pràctiques dels joves aristòcrates del segle XVI: l'any 1811 les pàgines de l'*Oxford English Dictionary* identificaven els viatges de coneixement del *Grand Tour* com a turisme. Tot i així, i d'acord amb González Morales (2003), el *Grand Tour* no pot ser considerat com una forma de turisme, ja que els viatgers coneixien altres països i ciutats amb una clara vocació educativa i no pas lúdica, característica que, d'acord amb l'autor, determina fonamentalment el viatge turístic modern, en el qual el viatger coneix perfectament que participa del sistema d'una indústria.

Segons Fernández Fuster (1991: 75), l'inici del turisme de masses podria situar-se en les exploracions dels anglesos a les seves colònies: aquests viatges compartien un mateix sentit aventurer, mercantil, comercial i missioner a la vegada, i van conformar, afirma, una corrent "infinitamente más importante que los «viajes del caballero anteriores»". En tot

cas, però, sembla desmesurat el fet d'identificar els interessos dels colonialistes amb el turisme.

Durant el XVII, sosté Fernández Álvarez (1956), el decadent imperi espanyol tenyit d'un clar regionalisme i de visible misèria cridava l'atenció als viatgers a causa precisament de l'estat de desolació i de ruïna que caracteritzaven les seves terres. L'exotisme es trobava a les *corridos de toros*, a la gastronomia, al clima, a les vides populars. En aquest panorama, però, la ciutat de Barcelona quedava novament exclosa de l'escenari decadent i ranci de la resta de la Península, i per tant, de la mirada dels viatgers. Barcelona tenia una altra estil que feia que els viatgers que hi passaven la definissin com la ciutat més activa i desperta de la Península, tot i que no la concebessin directament com a destinació dels seus viatges.

El viatjar per viatjar, ens diu Farreras, s'iniciava amb els il·lustrats del segle XVIII. Aquests viatgers i el seu esperit enciclopèdic van començar a conèixer Catalunya, porta d'entrada i de sortida de la Península Ibèrica, mentre s'adonaven que aquest territori no corresponia a la imatge associada a la resta de la Península. Catalunya era diferent, i aquest fet sorprenia positivament als viatgers il·lustrats, que alabaven la modernitat i el progrés industrial del territori català. El cas és que alguns viatgers il·lustrats espanyols van visitar Catalunya moguts bàsicament per un interès científic i descriptiu, i va ser a mans del viatger Alexandre Laborde que es va efectuar la primera imatge analítica i científica de Barcelona (Garcia Espuche, 1995e). Laborde va conèixer la Barcelona de principis del XIX, just després de la gran expansió de la construcció de la ciutat, de la conversió de la Rambla en el seu passeig principal i de l'obertura del Passeig de Gràcia, entre altres aspectes.

Després, van seguir els romàntics del segle XIX, que van emprendre viatges a la recerca de terres insòlites i exòtiques, entre les quals figuraven com a predilectes aquelles de Grècia, Espanya o Itàlia. Farreras (1973: 15) va descriure als artistes romàntics com uns "visitants desvagats i ben proveïts de butxaca". El romanticisme, recorda Miguelsanz Arnalot (2009), va ser un moviment artístic i espiritual que durant bona part del segle XIX es va estendre per tota Europa i va determinar una renovació profunda en la literatura, però en especial en l'estil de vida i en les actituds personals.

A principis del XIX, els termes *touriste* i *tour* ja havien estat emprats pels viatgers que voltaven per països i ciutats i que solien escriure les seves memòries de viatge: de fet, va ser Stendhal que el posava en circulació per tal de designar a la persona que feia un *tour*, un viatge¹. D'altra banda, la presència d'aquests nous viatgers anava estimulant la creació d'una oferta de serveis i infraestructures relacionada amb l'acollida i el benestar. Així, els països receptors d'aquesta nova classe viatgera obsequiaven al visitant amb comoditat, atenció i diversió, sobretot perquè les actituds hospitalàries podien assegurar, amb tota probabilitat, el retorn del viatger:

De manera potser més intuïtiva que analítica, els qui exercien alguna activitat o explotaven alguna indústria posades al servei dels turistes estrangers s'adonaren que allí hi havia una deu de moneda forastera que sobrepujava el valor de les mercaderies que els visitants consumien (Farreras, 1973: 16).

Pels romàntics, ens diu Lahuerta (2005), Espanya era en el seu imaginari una terra exòtica, llunyana, endarrerida; el viatge romàntic, caracteritzat per la recerca de nous espais per a

---

¹ Stendhal va ser una figura representativa de la classe viatgera del segle XIX; l'any 1838 havia publicat un llibre sobre les seves excursions a França, *Memories d'un Touriste. Journal d'un voyage dans le Midi de la France (Mars à Juin, 1838)*. Segons Fernández Fuster (1991), se li deu a Stendhal el fet d'introduir i fer famosa la paraula "turista". Els llibres de viatges més antics a Espanya que incorporen el terme turista, daten de principis del XIX; el primer de tots, editat a Londres en tres toms (1836, 1837 i 1838), és *The Tourist in Spain*, de Thomas Rosocoe.

la imaginació, tenia com a punt de mira allò exòtic, natural, essencial i creatiu. L'ànima romàntica buscava, sobretot, la diferència². Per aquesta raó, els viatgers del XIX venien a Espanya amb totes les precaucions i emoció que implicava el fet de viatjar a un lloc exòtic, llunyà i perillós, polsós i endarrerit, diu Lauherta (2005). De fet, els romàntics que visitaven la Península no viatjaven a un lloc estrictament geogràfic, sinó a un "nom poderosament evocador i salvífic, però un nom i res més" (Lauherta, 2005: 123). Finalment, quan els viatgers coneixien Espanya *in situ*, els acabava semblant vulgar, simplement vulgar, perquè, en realitat, les millors balladores de flamenc i el menjar típic espanyol més bo el trobaven al cor de París.

En aquells moments, Catalunya només era terra de pas en les rutes dels viatgers romàntics, que es dirigien cap a les profundes entranyes de la Península amb l'interès de descobrir l'essència i mite de la nació; tot i així, i de la mateixa manera que ho havien fet els il·lustrats o altres viatgers, els romàntics del XIX es van sorprendre al conèixer Catalunya; aquest cop, però, la sorpresa tenia gust a decepció, sobretot perquè aquests viatgers frisaven conèixer la vella Espanya de la pandereta i dels bandolers, i no pas un territori dinàmic i pròsper, com era el cas de Barcelona³.

Alguns viatgers urbans a la Barcelona del segle XIX

Al segle XIX, Barcelona ja era considerada la ciutat de la Península Ibèrica més europea i cosmopolita (Miguelsanz Arnalot, 2009). Era una ciutat típicament industrial i centre de relacions comercials; consta que a mitjans del XIX hi residien al voltant de 164.000 habitants, i en el seu conjunt, la seva població era dinàmica i activa. En aquells moments, Barcelona ja actuava com a pol d'atracció de viatgers que hi acudien, en principi, per raons de tipus comercial, professional o administratiu.

L'aparició de certa classe viatgera *urbana* va anar vinculada a l'edició de llibres i almanacs de presentació i orientació a la ciutat, al mateix temps que la presència d'aquests hostes puntuals anava provocant el naixement i l'ampliació dels equipaments bàsics d'acollida; així, l'any 1849 la ciutat de Barcelona disposava d'una quarantena d'establiments hotelers (Romero, 1989)⁴.

La Rambla era viscuda com el centre neuràlgic de la ciutat: estava plena de botigues, espectacles, palaus i cases senyoriales; les fondes i posades de major categoria s'instal·laven justament en aquest sector, apunta Romero, segons el qual aquests establiments tenien una demanda fonamentalment de negociants i viatgers, que en el seu temps de lleure freqüentaven els espectacles i comerços de l'emblemàtica Rambla, fent que aquesta fos la part més elegant i bulliciosa de la ciutat. La zona de Pla de Palau era l'àrea preferida d'allotjament dels comerciants i viatgers amb menor poder adquisitiu, mentre que a les entrades i sortides de Barcelona s'hi trobaven establiments hotelers que servien als traginers i viatjants que acudien a la ciutat però que no es podien permetre de pagar

---

² L'esperit dels romàntics va ser la bandera d'un substrat d'ideologies vinculades a la llibertat, a l'expansió de la civilització europea, a la reivindicació i creació dels nacionalismes.

³ La mirada romàntica va furnir un camp ampli d'imaginacions i d'expectatives, d'ansies d'exotisme i particularisme; és per això que no casualment s'ha identificat l'inici del prototurisme amb la mirada dels romàntics (Vidal, 2005).

⁴ Romero ha analitzat els factors d'ubicació i els motius del creixement de la planta hotelera a la ciutat durant el període 1849-1992 tenint en compte tres factors clau: la xarxa de comunicacions, tant a nivell exterior com interurbà, com a condicionant de la localització; la proximitat que vincula l'ubicació de l'hotel amb àrees o punts d'interès específics; i, finalment, un tercer factor que té a veure amb l'atracció creixent que exerceixen certs indrets que afavoreixen la qualitat de vida (zones tranquil·les).

l'hostalatge al seu centre. D'altra banda, la resta de barris de Barcelona eren més aviat insalubres i desatesos.

La noció de centre va començar a tenir una rellevància important a mitjans del XIX, destaca Carreras (1993a): el centre era l'àrea d'activitats econòmiques de prestigi, de botigues de luxe i de dinamisme; aquesta noció de centre, sosté Carreras (1993a), va aparèixer lligada a la formació de la ciutat capitalista, ja que només la segregació social de l'espai abonà la concentració de certes activitats directores i considerades de prestigi en un indret privilegiat de l'espai urbà.

La formació dels primers centres turístics a Europa i l'inici del viatge organitzat

Ja feia dècades que a Europa s'hi havia despertat un reconegut interès "turístic" pels centres urbans, del qual Barcelona no va participar. Algunes poblacions suïsses i franceses van liderar aquesta nova moda, sobretot a causa dels paisatges naturals que les circumdaven: de fet, el valor del paisatge natural que havia aparegut com a motiu de viatge a finals del segle XVIII, portava a viatgers i escriptors a instal·lar-se temporalment als centres urbans, fet que els permetia contemplar, viure i mirar la muntanya des de la ciutat. A causa del seu marc privilegiat, les ciutats suïsses van ser les pioneres en aquesta etapa de desenvolupament turístic (l'any 1828, per exemple, consta que Suïssa havia registrat l'entrada de 50.000 visitants estrangers), destaca Fernández Fuster (1991).

A mitjans del segle XIX, la indústria del turisme aportava considerables ingressos econòmics a algunes poblacions centreeuropees. Davos i Saint Moritz s'havien convertit en veritables centres neuràlgics de la nova classe viatgera, que ja feia temps que es desplaçava d'un lloc a l'altre moguda pel plaer i amb l'únic interès de descansar i canviar d'aires. La premsa va col·laborar en la propagació de les modes lligades al turisme, en la mesura que difonia idees innovadores i imatges de llocs especials; alhora, el desenvolupament dels mitjans de transport i serveis en general s'adaptava ràpidament a les necessitats dels nous visitants.

Segons Costa-Pau (1967), va ser a l'any 1841 quan es va produir el primer esdeveniment turístic a terres catalanes: l'escriptora George Sand i el malaltís Chopin passaven un hivern a Mallorca, convertint l'illa en lloc per al descans i sanejament. En aquest sentit, es podria dir que van ser els de fora els qui van començar a dotar de valor turístic als nostres espais (Montaner Montejano, 2002).

Thomas Cook inaugurava, al 1841, el primer viatge organitzat, i ho feia transportant 570 viatgers en tren entre les poblacions de Loughborough i Leicester, lloc a on se celebrava un Congrés Antialcohòlic; Cook obtenia un *shilling* per viatger, i aquest negoci el convertia en el primer agent de viatges de la història⁵.

---

⁵ Fernández Fuster (1991) recorda la història: fill d'una família molt humil, Cook havia nascut a principis del segle XIX a Anglaterra; de jove va abandonar l'escolarització per tal de posar-se a treballar i aportar diners a la llar: la seva feina en una casa editorial d'una associació baptista el va portar a repartir bíblies al comtat de Rutland, desenvolupament així una tasca a mig camí de l'agent editorial i del missioner. L'any 1841 va tenir lloc el Congrés Antialcohòlic a Leicester, de manera que el jove Cook, a fi de garantir l'èxit de l'esdeveniment, va organitzar un tren entre aquesta població i Loughborough. Un total de 570 viatgers van pujar al tren costejat pel mateix Cook, qui va rebre un *shilling* per passatger. Més endavant, nous trens per a nous congressos o viatges de plaer van continuar amb la idea de Cook, qui més tard creà la primera agència de viatges del món. Aquesta pràctica no trigaria gaire temps a ser plagiada i reproduïda arreu.

A partir de 1860, les ciutats suïsses van començar a rebre un turisme més aviat de pas, ja que ara l'interès consistia en conèixer i veure les muntanyes de prop. La moda del viatge turístic variava: ara era el torn de les valls, de les petites poblacions. Els llogarrets van anar habilitant recursos bàsics per tal de garantir l'acollida dels nous visitants, fet que, d'una manera o altra, prenia el relleu al "clàssic" turisme de ciutat. Així, amb aquesta nova moda, sorgeixen els anomenats "llocs d'altura"; arreu d'Europa proliferava el naixement dels primers clubs alpins, entitats que ben aviat es van dedicar a l'organització d'activitats turístiques i esportives.

A finals del segle XIX, descriu Fernández Fuster (1991), va aparèixer l'anomenat turisme d'hivern, aquell relacionat amb els esports de neu i el muntanyisme. En aquells moments el mar despertava poc interès, i el seu valor com a atractiu turístic no acabava de reeixir (a mitjans del segle havia sorgit l'encant per les platges fredes, i llocs com Donosti havien obtingut un èxit particular com a destinacions de la classe alta viatgera). De totes maneres, no va ser a finals del XIX que les demandes van començar a apreciar, encara que tímidament, les anomenades platges calentes. Però així com el cas de les platges fredes, el mar i els banys d'estiu encara no constituïen l'atractiu principal de les vacances d'aquells qui se les podien permetre, sinó que més aviat s'identificaven com un complement a altres al·licients tals com el joc i els casinos. Mònaco, en aquest sentit, va representar un exemple paradigmàtic.

El termalisme i l'estiueig a Catalunya

A la Catalunya decimonònica el turisme encara no hi feia parada; tot i així, no havia de passar massa temps perquè aquesta indústria hi comencés a aflorar. Però mentrestant això no passava, els temes relacionats amb el desplaçament per lleure i les vacances hi van prendre una manifestació molt particular: el termalisme.

L'afluència a balnearis i les pràctiques associades al termalisme van ser les bases del turisme residencial, una modalitat que s'anava desenvolupant al segle XIX i que va entrar en decadència a finals del mateix segle, quan l'interès per les viles d'aigua i la demanda es va adaptar a la moda dels casinos i a l'activitat més distesa o festiva (Fernández Fuster, 1991). Tot i que a un ritme diferent al que es produïa a Europa, a Catalunya també es començà a desvetllar un valor especial per les zones costaneres; de fet, a finals del segle XIX es van anar alçant les primeres estacions estivals del litoral català, que en un primer moment es constituïen com a centres exclusius i dedicats al repòs i l'oci de les classes més benestants del país. De fet, a partir de 1880, les platges espanyoles havien començat a ser considerades com a béns de domini i d'ús públic, fet que va propiciar que les construccions i aglomeracions comencessin a ser habituals als pobles i regions que fins aleshores havien viscut de la pesca i del comerç tradicional.

A Catalunya, l'estiueig naixia a finals del XIX i principis del XX, i en un inici era practicat només per les classes benestants (aristòcrates primer, burgesos més tard), que motivats pel canvi d'aires associat al sanejament, es desplaçaven temporalment fora del lloc de residència. Prats i Jiménez (2006) vinculen estretament l'aparició del fenomen de l'estiueig amb l'extensió de la medicina higienista, les doctrines de la qual asseguraven que les malalties podien guarir-se si hom s'allunyava del focus que les provoca: així, la classe alta de Barcelona que feia cas a les indicacions higienistes començà a instal·lar-se durant els mesos de la calor en viles allunyades de la ciutat. L'augment i la millora de la xarxa de carreteres i de ferrocarrils van afavorir, de ple, la mobilitat interior a Catalunya, fet que estimulà l'estiueig de les famílies benestants (Cals, 1988). L'any 1848 s'havia posat en funcionament la primera línia ferroviària espanyola, que va unir Marató amb Barcelona.

Els barcelonins omplien els estius encara tranquils d'aquests llogarets costaners. La construcció de viles al pla de Barcelona i a municipis de les comarques veïnes, així com a d'altres ciutats i pobles de Catalunya com Puigcerdà, Viladrau o Camprodon, que també es convertien en veritables centres de repòs i de guarició, va proliferar⁶. Les estacions estivals construïdes al Maresme (especialment Caldetes) i al Garraf (especialment Sitges), van ser llocs predilectes per aquesta classe turista⁷. L'estiueig era una costum elitista en la que les famílies burgeses que es desplaçaven temporalment d'un lloc a l'altre no deixaven de portar aquells signes que els permetien identificar-se i distingir-se amb la distància necessària respecte a la població local (Onghena, 2005).

Per la seva banda, les classes populars de Barcelona, a diferència de les benestants, passaven els estius a la ciutat i aprofitaven el descans dominical (vigent des de 1904) per fer petites excursions als seus voltants; el ferrocarril anava apropant les classes mitjanes de la societat barcelonina a les platges més properes, però no seria fins ben bé als anys vint que l'espai de la platja es popularitzaria del tot, desplegant un gran ventall d'oferta lúdica (casinos, jardins, festes nàutiques, tennis, activitats a l'aire lliure, vetllades i concerts) que canviaria seriosament la fisonomia d'aquests llogarets costaners.

L'excursionisme de finals del XIX i principis del XX a Catalunya

Simultàniament al desvetllament de l'estiueig, a Catalunya es va anar consolidant la pràctica de l'excursionisme, una experiència imbuïda dels ideals patriòtics propis de la Renaixença, moviment que havia posat les bases per a la construcció romàntica de la nació (Prats; Jiménez, 2006). De fet, es deu als excursionistes catalans de finals del XIX i principis del XX l'honor d'haver estat els primers en començar a viatjar i explorar Catalunya, apunten Prats i Jiménez.

Els vells clubs alpins europeus havien creat un precedent important en l'excursionisme català; el de Catalunya, però, va ser un excursionisme entès i practicat sobretot en un sentit cultural i patriòtic més que no pas lúdic o esportiu⁸. Així, Prats i Jiménez han identificat l'excursionisme català de finals del XIX com un factor de gran importància en el particular desenvolupament del turisme del nostre país, en la mesura que van ser els excursionistes d'aquestes associacions i entitats de finals del XIX i principis del XX els qui van començar a recórrer i a descobrir el país: l'inventariaven, l'explicaven, el dibuixaven i fotografiaven, donant-lo a conèixer i posant-lo a l'abast de tothom. De fet, insisteixen Prats i Jiménez, va ser l'excursionisme que per primera vegada va fer efectiva l'equació que fonamenta tota activitat turística: el desplaçament per oci, i es deu a l'excursionisme, no només la inauguració del viatge turístic, sinó també el fet d'haver situat els Pirineus

---

⁶ Segons Fernández Fuster (1991), el turisme, en general, acostuma a presentar dues tendències o formes principals: la itinerant i la sedentària; la primera es caracteritza per ser un turisme de ciutats, un *tour* que permet al viatger conèixer indrets diversos i transitar per diversos llocs en un breu espai temporal; la segona variant de turisme, en canvi, és la que es caracteritza per les estades en un lloc fix i que comporta l'establiment de la residència en un sol indret. A propòsit del turisme de tipus residencial o sedentari, Fernández Fuster indica que aquest té a veure, i de manera especial en els seus inicis, amb el termalisme i el paisatgisme.

⁷ Ja al juliol de 1867, l'alcalde de la vila de Sitges, Joan Batlle Ribot, signava el primer ban públic destinat a regular el règim de banys a la platja, just quan els metges havien començat a recomanar els banys de mar amb finalitats terapèutiques (Sella, 2006).

⁸ Resulta significatiu apuntar que la primera entitat dedicada a l'excursionisme que es funda a Catalunya va aparèixer l'any 1876, els capdavaners de la qual van ser quatre operaris amb inquietuds intel·lectuals i patriòtiques; l'entitat rebé el significatiu nom d'Associació Catalanista d'Excursions Científiques; la primera sortida que realitzaren els excursionistes membres de l'entitat fou una visita al Monestir de Pedralbes (Prats; Jiménez, 2006).

catalans en el si de l'imaginari col·lectiu del país (Prats; Jiménez, 2006). Industrials, alpinistes, antics nobles, aventurers i artistes inauguraven el viatge turístic a Catalunya amb les seves excursions als Pirineus, afirma Montaner Montejano (2002).

Hughes (1992: 449-450) ens diu que l'excursionisme tenia a veure amb la curiositat, l'esport, l'esbargiment, la ciència, i també amb la nostàlgia, amb considerables dosis de romanticisme i de nacionalisme alimentades per una determinada visió de país:

El excursionismo representaba un viaje educativo y metódico cuya meta era descubrir el propio país y aprender a valorarlo. Reunía a poetas con intelectuales, botánicos con arquitectos, anticuarios con geólogos. Era una aventura ruskiana, activa, inquisita, que mezclaba la curiosidad científica por las plantas, el clima, las rocas y la ecología con la apreciación estética de las viejas construcciones, el arte popular, los frescos y los oficios. No se iba solo a contemplar un par de paisajes. Se anotaba todo lo que se veía en el camino, y la recompensa al esfuerzo no era el mero conocimiento sino una especie de embeleso historicista, un sueño extasiado acerca del pasado cultural perdido.

Les excursions a la natura també van estar estretament unides a qüestions lligades amb l'aprenentatge i la formació. Segons González Morales (2003), el conjunt d'idees sobre naturalesa i paisatge difoses pels pedagogs Francisco Giner de los Ríos, Manuel Cossío i Bernaldo de Quirós, de la Institución Libre de la Enseñanza, van mantenir una clara connexió amb l'aparició de l'oci i l'esbargiment. De fet, assegura González Morales, aquestes idees van estimular els esports relacionats amb la muntanya i amb la natura en general i la conseqüent divulgació de llocs pintorescos situats als entorns de les ciutats. A més, la premsa espanyola també va jugar un paper important en la difusió d'aquestes modes, ja que dedicava reportatges sobre naturalesa i excursions, fet que propiciava el redescobriment i l'encant per la natura més propera a les ciutats.

La indústria del turisme i la nova classe viatgera de finals del XIX i principis del XX

El mar, l'esport, l'alpinisme, la naturalesa, les aigües termals i els centres de repòs, però també les grans ciutats modernes, mobilitzaven una nova i encara poc experimentada classe turista: burgesos, bohemis, empresaris o professionals liberals pertanyien a aquesta élite privilegiada i inquieta, que es desplaçava per oci, mentre reforçava, així, el seu estatus social.

El turista europeu de finals del XIX i principis del XX en general era vist com un home d'acció, amant de l'esport i molt modern, precisament perquè era algú que podia dedicar temps al lleure i al viatge per plaer. En aquest marc de definició del turisme i dels paisatges turístics, l'aparició de la càmera fotogràfica, a finals del XIX, també va tenir un paper important. En el cas d'Espanya, els pioners en experimentar el viatge per plaer pertanyien a les classes ocioses de la societat, composta per a una élite econòmica que gaudia d'una forma de vida independent, moderna, vinculada a allò europeu, a allò nou (González Morales, 2003). Més endavant, membres del sector industrial i del sector serveis normalment amb ideologia liberal (persones igualment acomodades), es van integrar al viatge turístic.

El terme turista, segons Fernández Fuster (1991), es començà a usar amb certa força a finals del segle XIX, probablement a causa del fet que es començaven a identificar alguns beneficis que el nou fenomen produïa a les societats d'acollida. El cas és que es va produir un important canvi de mentalitat i de circumstàncies que va afavorir el sorgiment d'una nova moda que estimulava el viatge per plaer. Segons González Morales (2003), la creació de noves vies d'accés va permetre que nous grups de persones arribessin a poblacions

tradicionalment retirades i oblidades. La creació dels grans trens expressos, a finals dels XIX i principis del XX, va afavorir la mobilitat de l'anomenada classe turista; les rutes ferroviàries europees començaven a ser travessades pels *Grand Express*, connectant ciutats i nous viatgers. París i França van obtenir una situació privilegiada al convertir-se en punt central de la confluència de les grans línies d'expressos, mentre que la Península Ibèrica continuava quedant al marge d'aquestes possibilitats.

Va ser a finals del segle XIX quan el fenomen del turisme com a activitat econòmica prengué una significativa rellevància al context europeu. En aquests moments es va despertar el torn de les grans ciutats històriques, veritables centres d'art i de bellesa, també de modernitat, comerç i cultura. La indústria turística es desenvolupava de manera especial a països com Suïssa, Itàlia, França, Bèlgica, Alemanya, Àustria i Noruega, que de fet ja comptaven amb una notable experiència en aquesta matèria. Però tot i el bagatge en l'acollida de visitants amb què ja comptaven, la constitució d'organismes dedicats a la gestió del sector encara va trigar algunes dècades a aparèixer (González Morales, 2003).

Havia estat pels volts de 1890 quan s'havien anat constituint els primers clubs de turistes als països occidentals: els Tourings Clubs, agrupacions de viatgers estructurats en diverses seccions i especialitzacions esportivo-turístiques, van tenir una considerable influència a les xarxes hoteleres, de comunicacions i de conservació de monuments i espais naturals. Però no seria fins més endavant que es crearien un altre tipus de societats turístiques: les dedicades a l'atracció de viatgers, els sindicats d'iniciativa, que van mantenir una activa i estreta relació amb els antics Tourings Clubs (Costa-Pau). I a mesura que es detectaven els beneficis d'aquest sector econòmic, ja no només eren les societats d'atracció i els clubs de turistes que s'interessaven en el foment turístic, sinó que tal com explica Costa-Pau, les empreses de transports i hotels també es van anar preocupant pel desenvolupament de la nova indústria. L'organització institucional vinculada a la recepció de visitants i la proliferació de la xarxa de serveis d'acollida, com restaurants, hotels i altres equipaments complementaris, indicava l'entrada a una nova etapa del viatge modern. I va ser així com, grans ciutats europees i petits enclavatges costaners van iniciar, a finals del XIX i principis del XX, la seva especialització com a destinacions turístiques.

A tot aquest moviment de viatgers i turistes decimonònics encara poc experimentats, cal afegir-hi la classe de viatgers que acudien a les grans ciutats per raons eminentment comercials, professionals o administratives: visitants passavolants que romanien pocs dies a la ciutat i que bàsicament, es dedicaven a resoldre qüestions de tipus professional o administratiu. Tot i que no eren anomenats turistes, aquest conjunt de visitants també va afavorir el creixement del negoci comercial i dels serveis d'acollida.

Les línies ferroviàries i marítimes que portaven passatgers a la ciutat, així com els establiments hotelers de Barcelona, editaven fulletons publicitaris que promocionava els seus serveis, sense encara destacar de manera especial la ciutat com a destinació (Barjau, 1997). La potenciació de fires i festes com la celebració de la Mercè a les darreries del XIX i principis del XX constituïen elements per a l'atracció de forasters (sobretot procedents de Catalunya), de manera que Barcelona veia beneficiar, de mica en mica, la seva activitat comercial amb la presència dels visitants. De fet, semblava prou clar que la potenciació de l'arribada de visitants a partir de la realització de celebracions concretes permetia obtenir finalitats comercials, apunta Barjau. I la fita de 1888 va ser servir essencialment per això.

Retrospectiva d'imatge

Imatge i imatges han mostrat i representat la ciutat de Barcelona a l'estranger i per a l'estranger al llarg de segles. La imatge de Barcelona, en singular, és aquella representació hegemònica, preponderant i oficial, feta per evocar i pressentir la realitat de la ciutat d'una manera concreta. Mentrestant, un seguit d'imatges diverses, plurals, alternatives i contradictòries, sovint amb esperit crític o reivindicatiu, han estat efectuades més o menys tendenciosament com a reacció a les imatges oficials. Unes i altres, imatge oficial o imatges alternatives, no sempre han coincidit amb prou precisió o rigor respecte a la realitat representada; de fet, es pot dir que algunes de les imatges emeses han existit en contra de la realitat i fins i tot han contribuït a la distorsió i ocultació intencionada de certs valors i aspectes de la ciutat representada.

Els orígens de la imatge i del turisme no coincideixin, ni de casualitat, en un mateix espai i temps: el cert és que molt abans que Barcelona provés de ser turística, els seus clixés ja van començar a circular arreu del món a través d'imatges que van servir per ensenyar la ciutat, esdevenint representacions útils per d'una manera o altra fer existir Barcelona davant l'alteritat.

Però aquesta història, la de la imatge oficial de Barcelona, comença per una no imatge, per una mena d'omissió i d'oblit. No deixa de ser un inici particular i curiós si es té en compte, precisament, el gran ventall d'imatges que avui dia s'ocupen de representar la ciutat de Barcelona, apunta Garcia Espuche (1995c: 60):

Milers d'imatges de Barcelona i alguns estereotips visuals ben construïts han acompanyat la història de la ciutat als últims quatre segles i mig. Però no han esgotat les capacitats que una ciutat com Barcelona té de produir imatges i imatge.

Imatges i no imatges de la ciutat medieval

Per parlar de les primeres versions iconogràfiques de Barcelona cal retrocedir en temps dels romans, dels bizantins i dels medievals, que a través de relleus, mosaics i frescos solien reproduir la ciutat emmurallada. Més tard, concretament a partir del segle XII, els segells i monedes van esdevenir el suport paradigmàtic que recollia la representació iconogràfica de Barcelona, bàsicament amb imatges de les torres i les muralles de la ciutat. Però es fa difícil establir quan, on i com naixia la iconografia urbana; així ho constata Corboz, citat a Garcia Espuche (1995c), segons el qual aquests primers motius no perseguen la finalitat de descripció de la ciutat, sinó que es tractava de simples i antics modes de representació de fragments de la realitat sense vocació de captar ni resumir la seva totalitat.

Les paradoxes de la història han fet que els inicis de la projecció internacional de Barcelona comencessin per una *no imatge*, per un "desafortunat oblit". Sabem que aquella Barcelona medieval, gran potència del Mediterrani, fou una ciutat en certa manera invisible i no imaginada, ja que no ens ha arribat, i segurament no ha existit mai, cap imatge que copsés i representés la ciutat baix-medieval i emanés els seus signes de progrés i de centralitat, fet que s'interpreta com un contrast entre la realitat de la ciutat com a veritable potència econòmica i la pròpia necessitat de representació, apunta Garcia Espuche (1995c). En canvi, durant l'època decadent del segle XVI, es van produir una sèrie d'imatges sobre Barcelona que no van escatimar mostres i fragments de la ciutat més marginal i antiestètica: consta que les imatges del XVI que van tenir l'honor de ser les

primeres imatges globals emeses de Barcelona, eren, ni més ni menys, el resultat d'una campanya oficial, i per tant, una opció volgudament orientada i amb un sentit molt clar de transmetre un missatge determinat; així, amb l'expedició de Carles V a Tunis, el 1535, la Barcelona marginal de la primera meitat del segle XVI esdevingué, de cop, un centre polític, propagandístic i visible de l'imperi que s'oposà al poder turc.

Llibres descriptius, almanacs i relats de viatgers a Barcelona al llarg dels segles

Consta que va ser a finals del XVI quan es va escriure el primer llibre descriptiu de la ciutat: el barceloní Hieronymode Jorba escrivia, l'any 1589, l'obra *Descripcion de las excellencias de la muy insigne ciudad de Barcelona*⁹; no es tractava de cap àlbum de viatge, ni tampoc de cap llibre pensat per a la presentació de la ciutat als estrangers. L'obra de Jorba venia a ser, simplement, un recull descriptiu de la ciutat. L'autor recorria a la figura de l'exageració a fi d'il·lustrar la grandesa i el poder de Barcelona, que bàsicament descrivia com a ciutat il·lustre, antiquària i poderosa, al mateix temps que en destacava les glòries històriques i la convivència harmònica entre els seus veïns, detallant-ne també els seus monestirs, esglésies, hospitals, jardins i palaus; a ulls de Jorba, el clima temperat que dotava la ciutat era un valor important que la definia: "Goza de una temperie del cielo maravillosa de manera que ni es muy fria ni muy caliente".

Segons Garcia Espuche (1995c), la Barcelona vista des del mar era la imatge que millor representava la ciutat durant els anys 1600: gràcies a una perspectiva global i ambiciosa feta des de mar endins, el punt de mira allunyat s'havia convertit en una opció predilecta per a la representació de les ciutats portuàries; en el cas de Barcelona, aquesta mirada feta des del mar permetia situar la ciutat a l'imaginari dels viatgers entrats pel Mediterrani. Així, la mirada sintètica i global de la Barcelona del segle XVII, la imatge des del mar, s'imposava com a símbol i esdevenia una mirada hegemònica i encara sense competència; aquesta imatge va acabar obtenint una força especial, i es va convertir, fins i tot, en la presentació oficial de la ciutat fins ben entrat el segle XVIII. Garcia Espuche (1995c) defineix aquesta visió de Barcelona presa des del mar com la d'una imatge global, la imatge d'un tot.

Seguint Garcia Espuche (1995c), les vistes de Barcelona del XVII incorporaven, a mitjan de segle, un element que faria fortuna i que esdevindria reproduït amb insistència en un futur: la muntanya de Montserrat. Una opció interpretativa, destaca l'autor, pensada al servei de situar Barcelona com a capital de Catalunya. Així, a la ciutat de Barcelona hi triomfava la visió de la façana representativa al mar convertida en alçat simbòlic, ciutat en la qual emergien els *subsímbols* que componien la unitat jerarquitzada de la societat urbana: els edificis religiosos, els palaus nobiliaris i els grans contenidors de l'activitat econòmica. De fet, aquesta mirada global, unànime i potent de la Barcelona pintada pels artistes, corresponia a una societat basada en el privilegi però que al mateix temps volia representar i fer creure que existia una societat cohesionada i jerarquitzada, apunta Garcia Espuche (1995c).

Durant el segle XVIII s'esdevingué un trencament intencionat de l'etapa d'aparent ordre i integració de la imatge de Barcelona pròpia del XVII. Així, a la meitat del segle XVIII apareixien obres que reproduïen visions fragmentades de la ciutat amb la finalitat de donar l'esquena, tant literalment com conceptualment, a la ciutat de Barcelona i a la seva imatge d'unanimitat. Un curt període de canvi que segons Garcia Espuche (1995c) va ser precedit per una nova etapa més influent, de la qual el màxim exponent en va ser el viatger

---

⁹ L'any 1928 va ser publicada una edició facsímil d'aquest llibre.

Alexandre Laborde, que a l'inici del segle XIX inauguraria tota una nova interpretació de Barcelona.

Encara abans de rebre la interpretació de Laborde, a Barcelona es van publicar altres llibres i guies que en defensaven els seus atributs més genèrics i alhora singulars i que es dirigien, fonamentalment, a l'orientació pràctica del nouvingut; del segle XVIII han arribat almenys sis llibres d'aquest estil: *Calendario manual y guia de forasteros de Barcelona* (1777); *Barcelona a la mano* [1778?], *Kalendario y guia de forasteros en Barcelona para el año de N.DCC.LXXXVI* (1786); *Calendario y guia de forasteros en Barcelona* (1787); *Diversión de ciudadanos* (1789); *Kalendario y guia de forasteros en Barcelona para el año de 1798* (1797)¹⁰.

En conjunt, aquests manuals o calendaris acostumaven a assenyalar els llocs d'interès de la ciutat que podia menester qualsevol visitant: es ressenyaven tribunals, gremis, juntes, oficines, administracions, carrers, esglésies, monestirs, convents, tabernes, presons, i un llarg etcètera de serveis i recursos pràctics i d'utilitat tant pel barceloní com pel forà. A més, aquests llibres també incloïen calendaris que indicaven les festes de precepte, estadístiques sobre la ciutat i altres informacions considerades d'interès. Aquestes obres presentaven una Barcelona ben equipada, amb facilitats i serveis de tot tipus i climàticament temperada. En general, els llibres de finals del segle XVIII ressaltaven el valor comercial de la ciutat com un dels seus atractius més significatius. En alguns casos, les guies esbossaven també la història de la ciutat, accentuant de manera especial les gestes que l'havien convertit en gran i poderosa.

L'autor de *Diversión de ciudadanos*, publicada l'any 1789, introduïa les primeres pàgines del manual amb una clara declaració d'intencions sobre la utilitat de la guia, que no era altra que la de guiar al foraster en el coneixement de la ciutat:

DIVERSIÓN DE CIUDADANOS, norte seguro de forasteros, y estrella luciente de Barcelona que guía a unos, y otros, para saber el número cierto de parroquias, conventos, oratorios, carceles, reclusiones, plazas, plazuelas, y calles de la ilustre ciudad de Barcelona; el nombre de los fundadores de los conventos, y año de su fundacion; y un camino breve, en que con toda perfeccion qualquiera puede saber los nombres, y sitios de las calles de esta ciudad sin tener que preguntar ni valerse por otro.

Els llibres, guies, àlbums i almanacs produïts entre els segles XVIII i XIX i que oferien Barcelona als seus visitants van tenir un paper important en la difusió i creació de la imatge de la ciutat, ja que d'una manera o altra orientaven la mirada i experiència del foraster a Barcelona (d'un foraster que visitava la ciutat motivat per qüestions fonamentalment comercials o administratives). Com veure, la producció d'aquest tipus de literatura va ser especialment abundant al llarg del segle XIX.

Garcia Espuche i Navas (1995e) s'aproximen al cas paradigmàtic del viatger Alexandre Laborde, que entre 1806 i 1820 va publicar el llibre *Voyage pittoresque et historique en Espagne*, en el que la ciutat de Barcelona va ser presa des de diferents punts de vista, alguns dels quals inèdits fins aleshores: en aquesta obra, l'autor va elaborar una nova manera global de veure la ciutat, una nova forma que va substituir l'anterior estereotip visual des del mar propi del segle XVII. Per a Laborde, el punt de vista predilecte per mirar Barcelona se situava a la muntanya de Montjuïc. Laborde presentava una urbs emmarcada en un paisatge circumdant que la protegia, era una mirada global. De fet, aquesta mateixa mirada escenogràfica de la gran urbs va ser copiada per altres autors en els seus

---

¹⁰ L'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona conserva un important fons de guies, manuals de forasters, àlbums i almanacs de la ciutat. Veure capítol: *Bibliografia*.

respectius intents de copsar la imatge de la ciutat. D'altra banda, Laborde també mostrà un interès pel fragment urbà de la ciutat, fet que el va portar a fixar-se de manera especial amb la modernitat i els canvis que experimentava l'espai barceloní, obtenint així una mirada parcial i fragmentària de la vella i nova Barcelona. Per tot això, l'obra de Laborde realitzà un apropament a la ciutat com a objecte científic, tot analitzant-ne els seus edificis antics i moderns, i aquest fet donaria inici a la mirada analítica i científica de Barcelona.

La mirada del viatger científic va marcar l'inici de dos móns d'imatges, que tal com indica Garcia Espuche (1995c), es corresponien als escenaris moderns i als llocs històrics de l'urbs. De fet, ja abans de la construcció de l'Eixample, les imatges dels espais moderns havien començat a tenir una importància força rellevant en el cas de Barcelona: en aquestes imatges s'hi ressaltava de manera especial el nou marc de la vida burgesa urbana, un nou àmbit que anava apareixent. Pel que fa les imatges històriques, especialment vigents durant el període anterior a la construcció de l'Eixample, Garcia Espuche (1995c) en ressalta aquelles que admiraven els monuments antics, que feien valoració del caràcter pintoresc i romàntic de la ruïna o defensa del patrimoni històric. I coincidint amb els inicis del projecte Cerdà de l'Eixample, també va aparèixer una nova mirada de la ciutat, que es desenvolupava com a reacció al nou projecte modernitzador de Barcelona; de fet, es tractava d'una visió nostàlgica que especialment es fixava en aquells espais que encara no havien estat tocats pel Pla Cerdà, una apreciació bucòlica, potser enyorada i dedicada a salvar els espais encara no contaminats pels aires de canvi. En aquesta mirada, l'urbanisme va obtenir un paper important en el cos de la imatge de la ciutat.

Pel que fa als viatgers romàntics del XIX, aquests acostumaven a realitzar una apreciació subjectiva i pintoresca de la realitat; tal com destaca Navas (1995a), el viatger romàntic tan sols centrava la seva atenció en aquelles manifestacions més visibles del passat històric a fi de tenyir-les d'una mena d'atmosfera pròpia dels temps passats, al·legoria de la mirada romàntica i del pensament essencialista. Navas (1995a) destaca l'obra *Voyager d'art à l'île de Majorque*, de J. B. Laurens escrita al 1840, viatger que es dirigia a Mallorca i que en una escala a Barcelona en va litografiar nou imatges (la Catedral, Santa Maria del Mar, Sant Pau del Camp i l'escala de la Diputació, entre d'altres).

Barcelona també apareixia a l'obra *Voyage pittoresque en Espagne et en Portugal*, de 1852 i escrita pel viatger Èmile Begin; en aquest llibre de viatge, l'autor presentava una imatge molt pintoresca de la façana de Santa Maria del Mar, i és que conjuntament al procés de proliferació de monuments esdevingut al llarg del XIX, també s'hi va crear una manera particular de veure'ls, de representar-los: punts de vista, ens diu Navas (1995a), que tenien forma de clixés, parts que volien representar la totalitat de la ciutat.

D'altra banda, i tal com ja apuntava, una bona col·lecció de guies, almanacs, cicerones, àlbums i calendaris van ser publicats al llarg del segle XIX; es dirigien a orientar i fer conèixer la ciutat de Barcelona tant a forasters com a ciutadans, mentre aportaven una novetat important respecte als llibres del segle XVIII i la visió de la ciutat: incorporaven indicacions i consells relatius als espais i oportunitats d'esbarjo que oferia la ciutat i els seus voltants. A través d'aquestes guies, que principalment volien ajudar a resoldre qüestions pràctiques i satisfer certes curiositats, Barcelona va començar a presentar-se com un lloc per a l'observació i admiració, mentre el contingut monumental de l'urbs es conformava com una base important per a les experiències d'observació, contemplació, distracció i plaer. Així, aquestes guies s'omplien de ressenyes, descripcions rigoroses i exhaustives i fins i tot exagerades dels monuments de la ciutat. A més, i seguint la tònica dels llibres del XVIII, també relacionaven llistats de fondes, mesons, posades, forns, institucions i els seus respectius representants, tribunals, juntes, administracions, acadèmies, edificis públics i eclesiàstics, elencs de carrers, col·legis, hospitals, fonts públiques i un llarg etcètera d'establiments considerats d'utilitat per al foraster o ciutadà

de Barcelona. També posaven en coneixement del lector la història de la ciutat, destacant sempre les èpoques més cèlebres i els seus comptes, calendaris astronòmics, santorals i festes de precepte¹¹.

El llibre *Papel económico e constructivo* (1802), per exemple, exposava que el seu objecte era el de donar “explicacion de los nuevos adornos de las obras públicas, y algunas otras noticias particulares, para satisfacer la curiosidad de los aficionados á las Artes”.

En general, i més enllà d'instruir al viatger que acudia a Barcelona amb una sèrie de consells i d'indicacions pràctiques, aquests llibres pretenien motivar el passeig del nouvingut; en aquest sentit, els jardins, parcs i entorns de la ciutat van cobrar un protagonisme fonamental, en tant que eren espais d'esbarjo, llocs per a la tranquil·litat. El llibre *Manual del viajero en Barcelona*, de l'autor D. Fernando Patxot escrit l'any 1840, ho indicava ben clarament:

Si se adelanta despues hasta la Rambla, nueva perspectiva agradable. Una larga calle de árboles, el movimiento de gente en la plaza del Teatro, la calle del Conde del Asalto, la de Fernando VII y la de la Union; el hermoso empedrado, que puede competir con el de las primeras capitales de Europa: todo le hace persistir en la idea de que Barcelona es sin disputa una ciudad bellisima, digna de ser visitada y recorrida.

La importància de l'espai natural, lloc per al descans i la contemplació, era freqüent en aquest tipus de llibres, que invitaven al foraster i al ciutadà a gaudir de la ciutat. Així per exemple, el *Manual de forasteros que les guiará* (1819) afirmava que hom podia fruit de molta tranquil·litat si passejava pels jardins de la ciutat: “(...) para el recreo público, hay frondosas arboledas, innumerables huertas, amenísimas praderas, delectables Jardines; y una quietud en sus patricios y moradores, embidiada de todas las naciones”. De totes maneres, la proposta d'itineraris i de passeigs per la ciutat en un sentit “turístic” no es va consolidar fins a finals del segle XIX, concretament a partir de 1888, l'any de la gran Exposició Universal. De fet, els manuals que tradicionalment plantejaven itineraris i passeigs per la ciutat ho feien especialment en un sentit de demostració del seu progrés, i no tant amb l'afany estricte d'entretenir al visitant. Tot això, òbviament, anava molt unit als canvis i progressos que experimentava Barcelona, sobretot els relacionats amb la seva dimensió industrial i urbanística; així, la imatge d'una ciutat canviant quedava perfectament retratada a llibres com *Guia del amigo del forastero en Barcelona y sus cercanías*, escrita per D. Felipe Roca Lavedra, el 1831, en el que es feien elogis constants a les transformacions urbanístiques i funcionals de la nova ciutat moderna:

Se han abierto varias calles nuevas, se están construyendo en todos los ángulos de la ciudad casas del mas esquisito gusto, y se han proyectado, con animo de practicarlo cuanto antes, rectificaciones, mejoras, y hermoseos, que convertirán á Barcelona en una de las poblaciones mas amenas y deliciosas.

I seguia anunciant els serveis que es disposaven a la ciutat, en un intent, convençut, de persuadir el lector:

Se gozan infinitas comodidades en esta ciudad; tanto por la baratura de los víveres como por sus muchas fónas aseadas y abundantes, casas de púpilo á precios sumamente módicos, academias de señoritas educandas, establecimientos de baños de vapor, plazas de mercado, lavaderos públicos, y finalmente por la proporcion de trasladarse á cualquier punto de las cercanías en carruajes cómodos y á precios equiativos.

---

¹¹ Veure capítol: *Bibliografia*.

La guia *El amigo del forastero en Barcelona y sus cercanías*, de 1833, remarcava que “en el interior de la ciudad, incluso los paseos de la Rambla y Esplanada, alumbran todas las noches cerca de 2000 faroles”. Era un fet indicador de modernitat.

En moltes guies publicades al segle XIX es podia apreciar el valor del centre històric de la ciutat, amb la Rambla com a via única i carismàtica, i un menyspreu o oblit respecte a la resta de barris i carrers de la ciutat. La Rambla, efectivament, apareixia descrita com una de les vies més boniques de tota Europa. De fet, i a propòsit de la Rambla, sabem que durant la primera meitat del XIX va deixar de ser un simple vial de delimitació de la zona urbanitzada i es va convertir en l'artèria principal de la vida urbana, lloc de passeig i de comerços luxosos (Sánchez, 1994a). A les guies del XIX el Port també acostumava a ser un element molt ressaltat, tant mitjançant el dibuix com la descripció escrita, i en qualsevol cas, era símbol d'obertura i vitalitat. Simultàniament, l'èmfasi al clima benigne va ser present en la majoria d'aquestes publicacions, ja que la bondat climàtica feia de Barcelona una ciutat molt còmoda, especialment durant els mesos de primavera i tardor.

El típic barceloní, asseguraven la majoria de les guies del XIX, es caracteritzava per posseir una sèrie de trets força particulars. Felipe Roca i Lavedra així ho defensava a *Guia del amigo del forastero en Barcelona y sus cercanias dáse á luz con arreglo al estado de la ciudad en 1831*:

El caracter de los Barceloneses en general y á primera vista parecerá adusto é interesado; pero si se examina á fondo no podrá menos de asegurarse que los que nacieron dentro de los dichosos muros de esta capital son por lo comun laboriosos, pacíficos, industriosos, benéficos, instruidos y honrados.

J. J. Roca, a finals del XIX, descrivia el ciutadà de Barcelona a la *Guia de Barcelona en la mano* (1884) en termes molt semblants:

(...) ante todo laborioso, infatigable, entusiasta de los progresos, amante de las innovaciones útiles y muy apto para toda suerte de trabajos. Tiene el orgullo de su personalidad y se muestra poco dispuesto a sufrir ultrajes ó soportar humillaciones. Ama su país y se enorgullece de ser catalán. Aspira constantemente a mejorar su suerte. Está adornado de imaginación viva y penetración sagaz, predominando en él las cualidades intuitivas sobre las reflexivas; gusta no obstante de los temperamentos prácticos. Defiende con ardor las causas políticas y económicas á que se siente inclinado. Es tenaz en sus empeños, vehemente en sus sentimientos, algo áspero y rudo en su lenguaje, brusco y resuelto pero franco, leal, benéfico y compasivo. Sus resentimientos suelen ser duraderos; pero lo son también sus afectos. Ama y odia de veras. No es maniroteo ni tampoco mezquino; le place rodearse de comodidades lograndolas con la mayor baratura posible. Gusta de los espectáculos prefiriendo el café a la taberna, y las exposiciones cultas a los turbulentos desenfrenos del vicio. La embriaguez es muy rara entre catalanes, raras también son las riñas y pependencias, y no es muy frecuente entre ellos el uso de armas. La mayor parte de casos que se registran en las casas de socorro recaen en personas procedientes de otras provincias. (...) Propende de un modo singular á la concurrencia industrial y mercantil. Sin dejar se ser muy celoso de su independéncia individual, posee en alto grado el espíritu de asociación, aplicándolo a todos los fines de la vida, a las empresas, a su trabajo, a la vida intelectual, a la beneficiencia y al recreo.

La visió d'una ciutat contrastada i viva va prendre força en els llibres del XIX, segons els quals Barcelona era un lloc en el que el dinamisme i la tradició es conjuminaven publicat l'any 1840, mostrava una Barcelona animada i plena d'oportunitats, una ciutat amb gran varietat i significatiu contrast de formes urbanístiques i socials:

Supongamos que haya este llegado en domingo. En varios países lejanos no se ve gente en el domingo, pero aquí bulle en todas partes; gente en las iglesias, gente en los teatros, gente en los paseos, gente en el enden del puerto y gran concurrencia en los mercados.

Nos permitirá el viajero que le hagamos una observacion. Todas las poblaciones tienen sus cosas buenas, y otras que no lo son tanto; sus puntos de vista hermosos, y otros que casi podrian llamarse feos; sus calles anchas, espaciosas, y otras angostas, sofocadas; sus casas de buena y elegante apariencia, y otras negruzcas ya de puro viejas; sus ninfas agraciadas, lindísimas, que seducen con sus atractivos, con sus encantos, y tambien sus viejas arrugadas, flores que pasaron ya y que el tiempo va deshojando; sus mujeres honradas, virtuosas, dignas del respeto debido á su sexo, y sus cortesanas encebadas en el vicio: así es Barcelona.

No se crea que todos los edificios son la Lonja, que todas las plazas son la de Palacio, y que todas las calles son como la Rambla, la del Asalto y la de Fernando VII: pero sí debemos decir que lo bueno domina y que bien merece Barcelona en su conjunto todos los elogios que se le han tributado.

En aquest tipus de llibres, les comparatives amb Europa eren força recurrents i en molts casos tendien a l'exageració; en canvi, la mirada a Espanya acostumava a ser negativa i fomentava el contrast. Els manuals del segle XIX definien Barcelona com una ciutat viva, comercial, industrial, diferenciada d'Espanya a causa, justament, de la seva rica activitat comercial i industrial, fets que d'una manera o altra l'apropaven a Europa. A parer dels escriptors d'aquestes guies, els motius que distanciaven Barcelona de la resta de poblacions de la Península eren nombrosos; a *La Guia de Barcelona para el 1847* es deixava ben clar que existeixen significatius motius pels quals Barcelona era diferent a Espanya: "en Barcelona no hay tantos vagos, como en Madrid, ni tantas desgracias como en Sevilla y Zaragoza, ni tantos contrabandistas como en Málaga ni tanta propensión a las armas de Albacete como en Valencia".

Justament al mateix any de 1847, a Barcelona es publicava una altra guia que defensava la vitalitat industrial de Catalunya en contrast de l'activitat industrial de la resta de Península; el llibre es titulava *Itinerario descriptivo de Cataluña* i tenia com a propòsit el de guiar a estranys i a naturals pels camins de Catalunya:

La mayor parte de los espanyoles hablan de Cataluña sin conocerla; y como, hasta al presente, son pocas las comunicaciones, por medio de carreteras generales, que puedan proporcionar al viajero la vista de fértiles y ricas comarcas que tanto la embellecen, se hace indispensable un itinerario, que esté acompañado de todas aquellas observaciones económicas y geográficas, que la esperiencia sugiere, en obsequio y defensa de un pueblo que, sin exageracion, puede titularse el mas industrioso y activo de cuantos pueblan esta Península.

Els elogis i les comparatives respecte a Espanya i Europa no sempre estaven al servei d'alabar les qualitats de la ciutat, sinó que ocasionalment també servien per a la crítica i la ironia. Una guia escrita amb clau satírica publicada a mitjans del XIX mostrava una Barcelona francament pèssima i molt endarrerida; la guia, que ridiculitzava la ciutat i els seus suposats progressos, tenia com a títol *Guia satírica de Barcelona*, i sortia a la llum l'any 1854. En ella s'hi propugnava una mena de contraimatge, una visió alternativa respecte a l'oficial:

Tiene Barcelona un Hospital general situado en uno de sus centros y continúa perfumado por el humo de las chimeneas de las contiguas fábricas; lo cual sino es muy higiénico para los enfermos, tampoco lo es para los sanos, y váyase lo uno por lo otro (...). Frente el Hospital se encuentra la Universidad literaria; y cuando decimos se encuentra, no sabemos si se encontrará mañana, pues las paredes y techos del edificio, no pudiendo resistir el peso de tanta ciencia, se vienen en cuando abajo, lo cual prueba

suficientemente aque allí los mismo se forma una cabeza que se transforma una tortilla.

A les darreres pàgines de la guia s'acabava afirmant:

Barcelona se gloria de haber tenido el pimer ferro-carril de España, lo cual no prueba otra cosa sino que tubo ferrocarril dos años antes que Madrid y dos décadas despues que el resto de Europa.

En general, però, els manuals del segle XIX realitzaven constants referències a les millores urbanístiques de la ciutat i als seus progressos materials: la construcció de sèquies o l'obertura de carrers, per exemple, apareixen ressenyats a les pàgines d'aquestes guies i almanacs en un intent de fer veure la modernitat de la ciutat. L'any 1862 sortia a la llum una guia especial, que no contenia text i en la que es mostrava la ciutat de Barcelona a través de dibuixos: es tracta de la *Guia de Barcelona*, en la que s'il·lustraven xemeneies amb fum, vaixells de vela amb càrregues i una panoràmica de la ciutat amb Montjuïc al fons a la mateixa portada; pel seu format, va ser única en el gènere de guies del XIX. Però com la majoria d'aquestes publicacions, s'esmerçava en demostrar la vitalitat de la ciutat industrial i comercial.

Antoni Bofarull (novel·lista, historiador i oficial de l'arxiu general de la Corona d'Aragó) publicava, l'any 1847, un manual amb un títol molt peculiar i descriptiu: *Guía-ciserone de Barcelona, o sea Viajes por la Ciudad con el objeto de visitar y conocer todos los monumentos artísticos, enterarse de todos los recuerdos y hechos historicos y saber el origen de todas las tradiciones mas orijinales, pertenecientes a aquella*. Al cap de pocs anys, concretament al 1855, Bofarull publicava un nou cicerone de Barcelona, en el qual plantejava un parell d'itineraris per a conèixer la ciutat: el primer partia del Liceo i prosseguia per la Rambla, Santa Maria del Pino, Casa Gralla, la zona del Call, Casa del Consejo o de la Ciudad, San Miguel, Regomir, Iglesia de los Mártires, Casa de la Diputación, entre d'altres indrets centrals de la ciutat. Les antiguitats, les troballes, els aspectes històrics de Barcelona i la descripció arquitectònica i històrica de la ciutat conformaven el motiu d'aquest primer itinerari, destinat a fer conèixer la part antiga. El segon viatge proposat per Bofarull partia de les *Atrazanas* i el seu objecte era "(...) seguir la linea que ha ocupado hasta ahora la fortificacion de la ciudad, enterarse de los recuerdos mas memorables que pueden ofrecer algunos de sus puntos, y visitar los edificios y demás establecimientos adjuntos a aquellos". Veiem, doncs, com l'objecte del passeig incorporava, a més del gaudi, una certa vocació d'instrucció, cosa que permet deduir que aquesta estratègia contenia una mena de missatge propagandístic de la mateixa ciutat.

Imatges de la modernitat a través d'àlbums i guies per a forasters

Una de les versions més populars de la fotografia a partir de mitjans del segle XIX va ser la imatge estereoscòpica, afirma Navas (1995b), segons la qual diverses empreses estrangeres van començar a posar en circulació una enorme quantitat d'imatges dins d'un mercat internacional de "turisme cultural". Les imatges que en aquells moments van circular sobre Barcelona feien referència, especialment, als centres monumentals i històrics de la ciutat. Segons Navas, amb aquesta perspectiva dels fotògrafs de mitjans del XIX no canviava, almenys de manera prou substancial, aquella imatge que tradicionalment havia identificat Barcelona, tot i que sí que s'hi començava a incorporar una major llibertat en la captació del cos urbà.

Va ser a partir de la data de 1860, escriu Navas (1995b), quan s'esdevingué el pas a una nova escala de ciutat, que va suposar la superació definitiva dels límits històrics i el

principi de la construcció de l'Eixample vuitcentista. Estava naixent una nova Barcelona, i aquesta circumstància va coincidir amb el naixement de la fotografia com a mitjà per a la captació de la ciutat. Fotografia i ciutat, doncs, van tenir un desenvolupament paral·lel, que segons l'autora expliquen el fet que la imatge a vol d'ocell aparegués per primer cop a Barcelona. Els productes que han arribat d'aquesta sinèrgia inauguraven una tipus de visió del tot inèdita en el panorama barceloní, i d'una manera directa o indirecta, es relacionaven amb la renovada tradició europea de vistes aèries de ciutats, confirma Navas (1995b).

La construcció de l'Eixample de Cerdà va prendre un protagonisme especial en la imatge de la ciutat a partir de mitjans del XIX. Si bé la majoria de guies captaven el pols i la transformació urbanística i en feien una presentació positiva, al 1879 va aparèixer un llibre titulat *Garlanda de joyells. Estudios é impressions de Barcelona monumental*, escrit per Joseph Puiggari, que va fer una crítica explícita a l'obra de Cerdà, reivindicant una ciutat més històrica i monumental. En general, però, les guies elogiaven Cerdà i la modernitat.

L'obra *Pasado, presente y porvenir de Barcelona. Memoria historica, filosofica y social*, publicada 1881 i escrita per Antoni Bofarull, va guanyar un concurs literari celebrat durant les Festes de la Mercè de 1877 per la fidelitat històrica del seu relat. A través del port, assegurava el llibre, la ciutat de Barcelona es podia convertir en una gran referència comercial i industrial important. Potser més que el mèrit a la fidelitat històrica, allò que realment va fer que l'obra de Bofarull fos mereixedora d'un premi, va ser l'optimisme i esperança que s'auguraven per a Barcelona.

¿Qué mas puede alegar un pueblo para acreditar que es grande en todos conceptos?
¿Qué ciudad, como Barcelona, podreis citarnos que en tan cortos años se haya regenerado con sus propias fuerzas, que tras un abandono como el que la aplastaba, haya aprovechado ya los primeros asomos de la civilizacion, para levantarse con toda la fisonomía de la ciudad moderna y asistir dignamente al gran concierto con que brinda aquella, cada dia mas, en la Europa culta?

Segons Navas (1995b), no va ser fins al 1870 que es van començar a publicar àlbums de fotografies proposant recorreguts per Barcelona a través d'imatges. Eren els àlbums-guia, un nou mitjà de difusió de la ciutat. Aquestes obres oferien una doble lectura, afirma l'autora: d'una banda, presentaven la visió tradicional de les parts monumentals de Barcelona, i de l'altra, mostraven una visió dels espais de desenvolupament de la ciutat. Als àlbums de fotografia de la dècada dels setanta del segle XIX hi apareixia de manera reiterada la imatge de la Barcelona nova, d'aquella ciutat que creixia fora de les muralles, que s'expandia i es feia tan gran (Garcia Espuche, 1995c).

Prèviament a l'Exposició de 1888, ja havia aparegut alguna guia en la que oferia la possibilitat de recórrer la ciutat en un únic dia; la *Guia Barcelona en la mano*, de J. J. Roca escrita l'any 1884, incloïa il·lustracions topogràfiques impreses tipogràficament i indicava els punts havien de permetre conèixer la ciutat en un sol dia: *Rambla, Plaza Real, calle San Fernando, Casa Consistorial, Diputación y Audiencia, Catedral Basílica, Palacio de los Reyes de Aragón y Archivo, Museo Arqueológico provincial, calle de la Princesa, Parque y jardines de la ex-ciudadella, Museo Martorell, mercado del Borne, Santa María del Mar, Plaza de Palacio, Aduana, Lonja, Museo de Bellas Artes, Paseo de Colón y Puerto, Teatro Principal, Gran Teatro Liceo, Santa María del Pino, Belén, Plaza de Cataluña calle de Pelayo, Universidad literaria*.

Va ser amb la celebració de l'Exposició Universal de 1888 es va consolidar l'esquema bàsic de guia turística de Barcelona: segons Navas (1995b), es tractava de guies escrites amb diversos idiomes, guies que tenien la intenció final de mostrar la ciutat moderna, els seus

entorns paisatgístics i industrials més destacats mitjançant el text i la il·lustració. Les guies fetes amb motiu de l'esdeveniment de 1888, farcides de propaganda d'empreses i comerços de la ciutat, incorporaven informacions pràctiques per als turistes, mentre l'estàtua a Colom es presentava i consolidava com l'emblema més significatiu de la ciutat. Així, va ser a partir de 1888 quan les guies van canviar l'estil i s'adaptaven a la mirada del foraster. Es tractava de guies urbanes realment il·lustrades i turístiques, i tal com afirma Garcia Espuche (1995c), aquestes publicacions van col·laborar en la creació d'una imatge reduïda de la ciutat, que era, en definitiva, aquella que calia visitar.

Una guia editada al 1893, intitulada simplement *Barcelona* i escrita per Rosendo Ballesteros de la Torre i impresa a Buenos Aires, mencionava que la figura del *tourista* era algú que freqüentava els espais i la vida del barceloní, i la Rambla, lloc estimat per a forasters i barcelonins.

La Rambla,-¿quién no ha oido hablar con elogio de las Ramblas de Barcelona? -Son el alma, la cuerda sensible de los habitantes de la primera ciudad mercantil de España (...). En la Rambla afluyen todos los forasteros; así los que procedentes de la alta montaña se alojan encasa del *Escavet* ó en la fonda de San Agustín, al apearse de la sucia y destartalada diligencia, como los *touristas* que, procedentes del extranjero ó de una capital de provincia, se albergan en las Cuatro Naciones, el Falcón, Oriente, ó el Gran Continental y los que de paso en el puerto, si tienen tiempo de bajar á tierra, aprovechan algunos instantes para almorzar en casa *Justin*, el Suizo ó el Café Nuevo (...).

La Rambla de Barcelona es tradicional; casi llega á la categoría de institución popular; será, pues, suscitar sérios conflictos sin resultado, pretender arrebatarles á los barceloneses el paseo sue tan estiman y por el que tantas afecciones sienten.

(...)

Existen en Barcelona 8 museos oficiales, y 13 particulares de armas, pinturas, antigüedades, indumentaria, grabados, objetos japoneses, objetos artísticos, orfebrería, sigilografía, etc.; 3 gabinetes de física, anatomía é historia natural; 8 bibliotecas; 7 archivos, entre ellos el notarial que tiene 40.000 protocolos; 1 herbario, particular, de D. Federico Fremols, que cuenta más de 15.000 especies, y 14 colecciones numismáticas, figurando en primer término la de D. Manuel Vidal y Quadras, reputada como una de las mejores de Europa. Cuenta 15.000 monedas, de muchísimo valor.

Esta colección figuró en la Exposición Universal de 1888.

Barcelona era un compendi d'espais i contrastos que les guies provaven de retratar; el bullici de la seva població, la monumentalitat d'alguns dels seus edificis o les expressions de modernitat del seu conjunt, centraven la jerarquia de valors d'una imatge construïda, en part, per als visitants.

Tot i no participar dels circuits europeus de turisme i no posseir una representació prou sòlida d'ella mateixa, la ciutat de Barcelona semblava tenir un carisma especial i una sèrie d'atributs clarament identificables per a la seva visibilitat. I si bé la indústria de forasters encara no estava organitzada, i ni tan sols existia una base important d'ofertes, l'arribada de visitants anava contribuint a la definició i projecció de la imatge de la ciutat, cosa que animava a la producció de noves formes de viure l'espai urbà.

J. J. Roca, autor de diverses guies, publicava l'any 1895 una nova edició de la guia *Barcelona en la mano. Guia de Barcelona y sus alrededores* en la que proposava agafar simbòlicament de la mà al visitant i acompanyar-lo a conèixer la ciutat. En el capítol desè del llibre, "Manera de emplear el tiempo en Barcelona", Roca detallava totes les gestions i itineraris que calia fer per conèixer bé la ciutat. L'autor es dirigia a un viatger poc experimentat a qui calia aconsellar i orientar molt curosament; Barcelona encara era una ciutat força estranya i desconeguda pels nous forasters:

Barcelona en la mano. Guia de Barcelona y sus alrededores (1895)

En conjunt, es pot dir que els llibres sobre Barcelona publicats al llarg del XIX van ajudar a imaginar i a *fer* Barcelona, mostrant la ciutat com un lloc únic i distingit, i en la majoria dels casos, com una població dinàmica i moderna. La idealització descarada d'alguns llibres i manuals o l'excessiu realisme i mal gust d'altres comportava, almenys, una certa barreja d'imatges i de sensacions. El que està clar, però, és que mai abans del segle XX la ciutat de Barcelona havia gaudit d'una imatge prou forta que la representés a l'exterior. Vinculada a aquesta evidència, sabem que el pas de viatgers i les experiències turístiques van ser discretes a la Barcelona decimonònica, més aviat casuals i força insignificants. Així, l'ocasió del 1888 va permetre organitzar i posar les bases d'una representació internacional de Barcelona molt important, a la vegada que va constituir un significatiu precedent per l'activació de la indústria del turisme i la construcció de la imatge oficial de la ciutat.

1888, les portes a la modernitat

El procés de modernització de Barcelona s'havia accelerat als anys trenta del segle XIX, en part gràcies al triomf del liberalisme, la mercantilització de la indústria i la importància del pensament científic. A mitjans del segle XIX ja s'havia produït l'enderrocament de les muralles de la ciutat, el projecte d'Ildefons Cerdà havia estat aprovat per via governativa i, amb tot això, Barcelona havia experimentat la primera gran expansió urbana dels temps moderns, abandonant la traça medieval i creixent al seu pla. Eren anys pròspers, anys de canvi i renovació, temps carregats de complexitats.

El Pla Cerdà, l'expansió i l'embelliment urbà

Les idees de base que havien promogut el Pla Cerdà l'any 1859 comprenien un seguit de principis estètics i urbanístics relacionats amb els criteris d'higiene i funcionalitat, de manera que la nova organització urbana havia de garantir una millor habitabilitat, una adequada disposició de les qüestions relacionades amb la circulació i les infraestructures de transport i una millora general de les connexions de la ciutat amb l'exterior. Com és sabut, el Pla Cerdà pretenia crear policentres i reforçar la capitalitat de Barcelona tot integrant diversos elements del món rural en el cos urbà, a més, també, de solucionar certs problemes lligats a la insalubritat; de fet, les teories higienistes i els problemes de comunicació vial van conformar algunes de les principals preocupacions d'aquell urbanisme científic, que assumia l'objectiu de racionalitzar i fer compatibles les necessitats humanes incloses en el binomi oci i treball. Però tot i els miraments a les qüestions de tipus funcional i higiènic i a les aspiracions culturals i simbòliques assumides per la que era la segona ciutat d'Espanya, el Pla Cerdà obeïa especialment als interessos de la propietat privada, asseguren Guardia i Garcia Espuche (1994). La construcció de l'Eixample, iniciada a mitjans del XIX, va perdurar encara algunes dècades més, concretament fins la primera del segle XX; al llarg d'aquest període, l'Eixample sempre va anar associada a les vocacions de modernitat i d'engrandiment a les que aspirava la ciutat de Barcelona¹².

Amb la incorporació de les poblacions veïnes al nucli, Barcelona quadruplicava la seva superfície: es passava de les 15 hectàrees abans de les annexions fins a un total de 60; l'increment de superfície comportava, també, un augment directe de la població total. A aquests nous ciutadans calia sumar-hi les grans quantitats d'immigrants que arribaven del centre de Catalunya i d'algunes regions espanyoles com Aragó i València, atrets tots ells pel gran dinamisme de la ciutat, per les possibilitats d'ocupació que oferia. La construcció de l'Eixample i l'annex definitiu dels barris al municipi de Barcelona van ser els protagonistes més visibles d'aquesta fase de canvis accelerats que modificaven l'aspecte de la ciutat i l'empenyien a convertir-la en una gran metròpoli moderna, almenys formalment. A finals del XIX s'havia produït un procés de creixement metropolità molt important, i a l'any 1900 ja s'arribava al mig milió d'habitants.

Les reformes urbanístiques anaven configurant una nova Barcelona, i amb ella, una renovada imatge de ciutat. La regeneració morfològica i simbòlica de la nova urbs, plasmada en les intervencions urbanístiques i també en l'embelliment de l'espai mitjançant la creació monumental i de diversos artefactes simbòlics que s'estava duent a terme des de mitjans del XIX, va suposar un ferm argument per a la projecció exterior de la

---

¹² El projecte de l'Eixample seria aprovat el 1859 i arribaria a la seva gairebé completació l'any 1910.

ciutat. D'acord amb Sala (2007), cal no oblidar dos elements importants que van intervenir de manera decisiva en la configuració de la nova geografia urbana de la ciutat: la creació de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona i l'expansió econòmica que possibilitava el creixement del sector de la construcció. Segons l'autora, la majoria dels edificis convertits en emblema de l'arquitectura moderna van ser obra de la societat civil (el Palau de la Música Catalana va ser sufragat per subscripció, la Sagrada Família amb donatius, l'Hospital de Sant Pau gràcies al llegat d'un ciutadà i el Park Güell va ser un intent fallit d'Eusebi Güell i d'Antoni Gaudí de realitzar una urbanització de cases unifamiliars a l'estil anglès).

L'embelliment de Barcelona s'inicià uns anys abans de la celebració de l'Exposició de 1888, i tal com destaca Sala (2007), la cursa per a la millora del rostre de la ciutat va córrer paral·lelament al creixement de les desigualtats socials; luxe i pobresa, afirma, seguien els seus camins propis en el marc d'una mateixa gran ciutat. Els governants de Barcelona aspiraven a la grandesa de Barcelona, de manera que les reformes urbanístiques i la projecció internacional semblaven ser els mitjans més idonis de l'aposta. En aquests moments, els valors simbòlics d'un passat medieval gloriós també semblaven avulsos per a la construcció de la nova ciutat moderna; de fet, Hughes (1993) recorda que la Barcelona de tombant de segle tenia a veure amb un fort i fins i tot obsessiu sentit del passat català. Però per damunt de tot, Barcelona es volia presentar com a ciutat moderna i industrial, i tal com descriuen Fabre i Huertas (1988), la recent desaparició de les muralles i la formació de l'Eixample van ser la realitat més tangible per demostrar el canvi d'imatge i l'engrandiment de la ciutat. Els governants de Barcelona desitjaven modernitzar la ciutat, presentar-se al món, i per aquest efecte, adquirir poder i prestigi.

Els interessos de Rius i Taulet

Des de feia dècades, el fenomen de les grans exposicions s'havia posat de moda a occident; la celebració d'esdeveniments relacionats amb la ciència i el progrés s'associava a la modernitat i prosperitat de les poblacions, alhora que constituïa una autèntica plataforma per a l'activació de grans fluxos de visitants, de relacions comercials i de propaganda de la metròpolis. Així, les grans exposicions internacionals, veritables símbols de progrés, mantenien un component indestriable de renovació urbana i arquitectònica, de revifament econòmic per a les poblacions que les organitzaven¹³.

A Barcelona, ja feia temps que s'anaven celebrant algunes exposicions; es tractava de petits i mitjans certàmens centrats fonamentalment en l'exhibició de productes industrials i promoguts pels sectors més interessats en el progrés econòmic i material de la ciutat. La burgesia barcelonina, la principal interessada en aquest tipus d'esdeveniments, acostumava a aprofitar aquests tipus de celebracions per a presentar els seus productes davant de la visita d'algun rei o reina, a qui també solia demanar mesures proteccionistes. Pel que fa a la realització de mostres de caire artístic, sembla que a Barcelona van ser pràcticament inexistents (Bracons Clapés, 1998). En canvi, sí que existia certa tradició en l'organització de festes, fires i mercats populars: si bé menors que una gran mostra o exposició, les festes locals aportaven una bona colla de beneficis a la ciutat, ja que l'arribada de forasters de les comarques veïnes afavoria, entre d'altres coses, la seva vida

---

¹³ El 1851 s'havia celebrat, a Londres, la Great Exhibition of the works of industry of all nations, que va rebre uns 6 milions de visitants i va representar un nou model d'esdeveniment internacional. A Europa, el moment de màxima eufòria d'aquestes celebracions va tenir lloc a finals del segle XIX i principis del XX; després del procés d'industrialització i la revolució dels transports, les fires, exposicions, mostres i celebracions de tot tipus van proliferar fins ben bé la tercera dècada del segle XX.

comercial. Segons consta, l'any 1871 les Festes de la Mercè de Barcelona van ser organitzades per primera vegada amb caràcter oficial i solemne; el responsable de la seva promoció va ser l'alcalde Rius i Taulet, que es preocupà d'oferir un vast programari de festes i activitats per amenitzar la celebració de la patrona de la ciutat. De fet, Rius i Taulet es convertiria en una de les figures més visibles de l'Exposició Universal de 1888, un certamen que va significar el primer intent de projecció internacional de Barcelona dels temps moderns.

Però en realitat, la idea de celebrar una gran exposició va sorgir d'un gallec resident a Barcelona, bon coneixedor del desenvolupament industrial i comercial de la ciutat: Eugenio Serrano de Casanova, que havia viscut alguns anys a París, havia treballat en el negoci de l'atracció de forasters i havia estat, també, un dels assessors dels comissaris nomenats pels governs espanyols a les exposicions internacionals. Serrano de Casanova era un home de vocacions comercials que va servir de manera immillorable els interessos de la burgesia liberal de Barcelona, fet paradoxal tenint en compte que, segons consta, havia defensat la causa carlina. I va ser gràcies als contactes amb la família Vayreda d'Olot, Serrano de Casanova va aconseguir presentar el projecte de l'Exposició a l'Ajuntament de Barcelona. Així, el mes de juny de 1885, Serrano i l'Ajuntament de Rius i Taulet van subscriure un conveni que preveia celebrar l'Exposició entre setembre de 1887 i abril de 1888. El temps per executar les obres era escàs, i el cert és que es va haver de treballar a un ritme veritablement accelerat.

El plantejament de fons de l'Exposició de 1888 va requerir la coordinació dels poders polítics i dels interessos privats, corporatius o no, que es van unir expressament amb la voluntat de regenerar la ciutat; la reforma que es plantejava, sosté Casassas (1988-1989), va implicar la coordinació interior i la projecció exterior de la ciutat, i va servir, fonamentalment, com a estratègia per a una regeneració interior de la ciutat, llargament buscada i consensuada per amplis sectors de la societat catalana. De fet, Guardia i Garcia Espuche consideren que l'Exposició no va consistir en un esdeveniment pensat i gestionat amb programes i objectius estrictament definits, sinó que més aviat es va deure a una iniciativa inscrita en estratègies urbanes planejades ja prèviament.

No tots els barcelonins compartien els mateixos interessos; les visions sobre el futur de la ciutat no eren, en absolut, unànimes. De fet, es reconeix que la Barcelona de 1888, la de la gran Exposició Universal, va ser la Barcelona d'un cert sector de la seva societat, que amb el seu domini i poder va decidir reorientar el ritme de la metròpoli, assumint i predicant que els beneficis de l'esdeveniment s'estendrien al conjunt de la ciutadania. Tot i així, és innegable que les conveniències de convocar exposicions responien especialment a unes necessitats de poder, més que no pas a les voluntats de reacció a determinades situacions d'auge econòmic, assegura Casassas (1999), segons el qual hi va haver figures destacades de l'intel·lectualitat barcelonina que es van oposar públicament a la realització de l'esdeveniment; l'objecció principal d'aquesta massa crítica feia referència al deute municipal que es preveia que l'Exposició generés al conjunt de la societat.

A parer dels polítics i de les classes econòmiques dominants, l'Exposició Universal semblava una bona causa per a Barcelona, de manera que, ben aviat, es van organitzar per a la seva execució. Els promotors directes de l'Exposició van ser Joan Pujol i Fernández, que va assumir la presidència del certamen, Eugenio Serrano de Casanova, designat Secretari General, i l'Alcalde Francesc de Paula Rius i Taulet, nomenat President Honorífic. Els òrgans efectius que es van responsabilitzar de l'Exposició van ser integrats per una representació de la classe política local, una representació del sector intel·lectual-professional modern (tècnics i al mateix temps crítics amb el sistema), una representació dels propietaris del sòl urbà, representants de les corporacions ciutadanes i part del sector financer de la ciutat.

En un primer moment, l'Exposició de 1888 va consistir en una iniciativa clarament privada que va rebre un suport relatiu de l'Ajuntament; tot i així, la situació es va acabar invertint, ja que a les acaballes de 1886 la construcció dels edificis i equipaments de la ciutat s'havien hagut d'aturar per raons econòmiques, de manera que l'Ajuntament de Barcelona, amb Rius i Taulet al capdavant, va haver d'assumir la completa responsabilitat de l'organització del certamen. Rius i Taulet va ser un dels exponents més rellevants d'una Barcelona, la de finals del XIX, "que volia trencar els últims lligams amb l'entorn rural i intentar subordinar-ho tot a la seva tasca coordinadora d'un nou estil de vida urbà, industrial i cosmopolita" (Casassas, 1999: 90).

L'Exposició Universal de Barcelona tenia un pretext molt peculiar: el desenvolupament econòmic, l'ostentació industrial i econòmica, l'especulació urbanística i la presentació universal d'una ciutat equipada de renovats valors associats a la modernització. No obstant, i malgrat l'aparent optimisme d'aquesta postal, l'Exposició de 1888 es va acabar celebrant en una època difícil des del punt de vista econòmic a causa, fonamentalment, de la crisi que va sorgir just després de l'eufòrica dècada de la Febre d'Or (1875-1885). Després de la dècada daurada dels grans èxits industrials i financers dels burgesos catalans, a l'any 1886 havia despertat una crisi industrial molt important que afectava camp i ciutat, una crisi que va tocar sostre, cosa que no augurava els millors presagis per a la imminent celebració de 1888¹⁴. A conseqüència d'aquesta situació, la indústria i el comerç van tocar nivells molt baixos i el 1888 es presentava com un any de negres auguris (Carreras, 1988-1989). A parer de Hughes (1993: 466), no es podria haver escollit un moment més absurd i menys propici per promoure aquell muntatge de relacions públiques: "Barcelona en plena resaca de la *febre d'or*, con los bancos descapitalizados o en quiebra, falta de créditos y recesión industrial".

La celebració de l'Exposició Universal de Barcelona. Any 1888

Malgrat la crisi, i potser fins i tot a causa de la crisi, Barcelona celebrà l'Exposició i aconseguí presentar-se al món com una ciutat moderna i eminentment industrial. La gran celebració, però, va acabar tenint èxits relatius, sobretot perquè havia estat pensada i executada amb unes finalitats lucratives molt clares que van comportar impactes socials i econòmics poc equitatius al conjunt de la ciutat.

Com sabem, la celebració del certamen havia despertat certa oposició ciutadana, que va denunciar l'esdeveniment per tot allò que tenia d'exhibició, especulació i enriquiment parcial. Si bé oficialment es predicava que la iniciativa es devia al valor i entusiasme col·lectiu, el cert era que la gran celebració va estar dirigida i promoguda per un grup privat escassament vinculat a Barcelona i que va plantejar l'Exposició directament com a negoci.

Però a gust o disgust de la ciutadania, o part d'aquesta, la celebració es va fer. Consta que la inauguració del certamen va aplegar uns 400.000 forasters a la ciutat, una massa de visitants que van omplir els grans cafès, hotels i restaurants d'una Barcelona que, en efecte, es presentava per primera vegada al món com una ciutat nova, viva, moderna (Costa-Pau, 1967). En total, van ser 245 dies d'activitat, 12.000 expositors, deu països invitats i una recepció de més de dos milions de visitants a la ciutat. Si bé s'ha reconegut que l'impacte internacional que va generar l'esdeveniment va ser força modest (especialment en comparació amb les altres exposicions europees del moment), el cert era que va constituir una ocasió de primer ordre per a la presentació de Barcelona al món.

---

¹⁴ Una crisi provocada, en bona mesura, per la poca capacitat consumidora del camp espanyol i pels estralls de la fil·loxera que s'estenien pels camps.

A més, durant els mesos del certamen van tenir lloc una bona colla de congressos nacionals i internacionals paral·lels a l'Exposició, en els quals algunes col·lectivitats professionals, encara incipients, van poder fer un pas endavant cap a la seva institucionalització (Cassassas, 1999). En concret, el congrés que va tenir una major assistència i destacada participació d'estrangers va ser el d'enginyers; entre altres, també se'n celebrà un de medicofarmacèutic, un d'arquitectes, un altre d'economia, de pedagogia i també un de jurídic.

Consta que els èxits de públic i de crítica van contribuir a la creació d'un estat d'opinió favorable, i aquest fet, segons apunten els historiadors, va ser clau per afavorir la millora de les expectatives empresarials que la ciutat havia projectat. Les oligarquies econòmiques locals van aconseguir reactivar momentàniament la ciutat, atreure-hi població obrera a un ritme inaudit fins aleshores, donar nou impuls a l'Eixample i fer un salt important en l'urbanització d'un pla on ja se segregava clarament l'espai reservat a la indústria antiestètica i a la no menys "molesta" habitació obrera (Casassas, 1999). I el cost de vida va pujar, fet que era causa i efecte de la difusió d'un innegable optimisme entre la població barcelonina.

Amb tota probabilitat, el veritable èxit de l'esdeveniment de 1888 fou, doncs, la confirmació del lideratge i capitalitat de Barcelona, especialment en relació als seus territoris més propers. L'afirmació de la capacitat econòmica i organitzativa de Barcelona, afirma Carreras (1993a), quedava clara davant dels seus espectadors, i tot plegat, apunta Duran (1988-1989), va significar una gran prova per a la competència en l'àmbit internacional de la ciutat dins la nova civilització industrial. Segons Hughes, el principal benefici de l'Exposició va ser precisament aquell que Rius i Taulet havia somniat: la ubicació de la ciutat al mapa de l'Europa industrial, fet que d'una manera o altra fortificava la fe dels ciutadans en ells mateixos. A parer de Fabre i Huertas (1988-1989), Barcelona va poder adquirir una concepció més àmplia de ciutat, menys provinciana i més cosmopolita. Tot i així, i més enllà també d'aconseguir un cert reeiximent de la indústria catalana que estava en crisi, allò que més va perdurar de la gran celebració va ser el ressò internacional que va causar i l'experiència d'una magna organització, símbol directe de grandesa i prosperitat. Segons Guardia i Garcia Espuche, l'aprofitament del certamen com a dispositiu publicitari i mecanisme d'atracció van ser els principals efectes positius que Barcelona va extreure de l'esdeveniment. Tanmateix, i més enllà d'aquests profits superficials o lligats a la imatge, l'Exposició de 1888 també va causar un considerable endeutament municipal que va haver de ser assumit pel conjunt de la societat barcelonina. I és que malgrat les diverses subvencions aportades per l'administració i les quantitats provinents d'altres fonts, els ingressos generats directament per l'esdeveniment tan sols van sufragar el 25% de les despeses directes del certamen, de manera que el 75% restant va ser saciat amb diner públic. Consta que el dèficit amb el qual es va clausurar la gran Exposició va obligar a l'Ajuntament a desatendre necessitats bàsiques de la ciutat a fi de superar els números vermells (Arranz, 1988-1989). Segons Casassas (1999), tampoc no es va amagar que la vida cultural-institucional més oficial, en tancar les portes de l'Exposició, va entrar en una mena de letargia, en una certa ressaca i atonia que la va mantenir apagada durant uns temps.

Els canvis urbanístics, base per a la creació de la imatge i projecció de la ciutat

La celebració de l'Exposició havia suposat una oportunitat idònia per dotar la ciutat d'aquells equipaments públics i del conjunt monumental que distingien les grans ciutats occidentals del moment. De fet, i més enllà del conjunt de dèficits perdurables que hagué de patir la ciutat després del 88, el cert és que aquestes qüestions mai no van poder

eclipsar el llegat que l'Exposició va concedir a nivell urbanístic, sosté Carreras (1993a). Si bé el procés de reformes urbanístiques vingué acompanyat de denúncies a les especulacions i favoritismes de tot tipus, l'Exposició va servir per donar nova embranzida a moltes transformacions urbanístiques que es van anar realitzant durant els anys posteriors de la seva celebració, apunten Fabre i Huertas (1988-1989), segons els quals la filosofia general que inspirà els canvis urbanístics de la ciutat durant l'època de la celebració va mantenir un interès important pel que fa a l'atracció de forasters, ja que es tractava de modificacions estètiques i urbanístiques que es realitzaven en una àrea molt reduïda de la ciutat, concretament a la zona de la celebració.

Tal com sabem, els canvis urbanístics es van produir principalment a la façana marítima de la ciutat; entre les obres de més abast començades els dies de l'Exposició, cal esmentar la nova façana de la Catedral, el Palau de Justícia, l'Hospital Clínic i la Presó Model. També van ser empedrats alguns carrers, s'introduí l'enllumenat públic en espais centrals com la Rambla, la Gran Via, el Passeig Colom i el Passeig Pujades; també i es va començar la urbanització del Paral·lel. L'Exposició també va contribuir a la revalorització del patrimoni monumental de la ciutat; es van erigir alguns monuments emblemàtics com el Monument a Colom, l'Arc de Triomf, l'Hotel Internacional de Domènech i Montaner i el Cafè Restaurant, anomenat Castell dels Tres Dragons i avui dia seu del Museu de Zoologia, també de Domènech i Montaner.

Colom es va convertir en el referent icònic més destacat del 1888. Garcia Espuche (1995c: 61-62) afirma que, efectivament, l'estàtua a Colom esdevingué un símbol repetit incessantment com a motiu lligat a l'Exposició i a la imatge de la nova ciutat: "la vista panoràmica des de Colom és perfecta en aquest sentit: sorprèn amb una mirada nova i permet ressaltar, en aquesta mirada, el port, el passeig davant del mar i La Rambla".

Durant els temps de l'Exposició també van ser inaugurats alguns monuments, vells projectes que amb l'eufòria constructiva d'aquells temps es van poder culminar (per exemple, els monuments a Güell i Ferrer i a Clavé), apunten Fabre i Huertas (1988-1989). El Parc de la Ciutadella, que ja estava en construcció des de l'any 1871, s'acabà de realitzar amb la intenció de rompre la monotonia i la regularitat pròpia de Cerdà que fins aleshores havia definit gran part de la ciutat; prenent mesures higièniques i estrictament funcionals en la seva construcció, el Parc de la Ciutadella fou l'emplaçament que acollí l'Exposició. Aquest parc, apunta Navas (1995b), va esdevenir un dels elements que millor va assumir la identificació iconogràfica de Barcelona al llarg del XIX. Mentrestant, els barris del Raval i Sant Pere continuaven essent zones industrials, mentre la ciutat prosseguia eixamplant els seus límits de Llobregat a Besòs i de Collserola a mar. En aquest context, la Rambla continuava protagonitzant el seu paper de centre indiscutible de la ciutat.

Les infraestructures dedicades a l'acollida de visitants continuaven preferint la ubicació al centre de la ciutat; segons l'estudi de Romero (1989), el fet que allotjaments i establiments d'hostatge mantinguessin la predilecció per a la part central de la ciutat responia a la tendència dels mateixos patrons de la pròpia evolució urbanística i de recategorització que es donaven a la ciutat. Els forasters rics s'allotjaven a la Rambla atrets pel prestigi que desprenia el passeig i per l'oferta que aquesta via disposava: grans cafès, sales d'espectacles, restaurants, teatres i botigues de luxe feien que la Rambla fos l'espai més desitjat pels clients benestants de la ciutat; aquesta zona, i especialment el tram comprès entre el pla de la Boqueria i la Plaça del Teatre, concentrava la major quantitat d'establiments d'allotjament (35 en total), fruit d'una clara tendència de concentració; a la zona de Palau (on s'hi trobaven 12 establiments) s'hi ubicaven els passatgers amb menys poder adquisitiu; mentrestant, als hotels de la zona del Gòtic s'hi instal·laven els comerciants i petits industrials (en aquesta zona s'hi comptabilitzaven un total de 7 establiments). Els hotels emblemàtics de l'època eren l'Oriente, el Cuatro

Naciones, el Central i Falcón, l'Espanya i el Peninsular (Rosselló; Valdívia, 2009). Es té constància d'un altre establiment més deslligat del centre (concretament al carrer Méndez, proper a l'estació del Nord). També hi ha constància d'un parell d'establiments situats a la zona de Sant Gervasi i que estarien relacionats amb el fenomen de l'estiueig (Romero). Finalment, cal no oblidar l'Hotel Internacional, que fou ubicat a una zona propera al recinte de l'Exposició i que, de fet, va ser l'únic hotel construït expressament en motiu de l'Exposició, sota la direcció de Lluís Domènech i Montaner. En total, l'any 1888 Barcelona disposava de 59 establiments, comptant hotels, fondes i posades (Romero), tot i que en el moment de l'inauguració, assegura Miguelsanz Arnalot (2009) es comptabilitzaven només una trentena d'allotjaments. Tot i que en motiu de la celebració de 1888 a Barcelona es van inaugurar hotels de classe superior, aquest fet no va tenir continuïtat, si bé cal reconèixer, recorda Miguelsanz Arnalot, l'esdeveniment va constituir un element important per a la dinamització de l'hostaleria de la ciutat.

A nivell urbanístic, els anys noranta del segle XIX es viva una etapa de transició del centre residencial i comercial de la ciutat cap a l'Eixample central. La ciutat antiga i l'Eixample del Passeig de Gràcia ja es posaven en contacte, i tal com descriu Garcia Espuche (1990), aquest fet suposà la integració de les "dues ciutats", la vella i la nova. D'altra banda, a l'Eixample central es donà una consolidació de les jerarquies, es densificà l'espai i es començà definir com a nou centre comercial.

Les modificacions urbanes de tombant de segle van venir propulsades per tres moviments ideològics i estètics, els quals van marcar bona part del segle XIX i els inicis del XX: l'utopisme de Cerdà, el Modernisme i el Noucentisme. Mentre el model Cerdà s'havia caracteritzat per l'intent d'organitzar la complexitat de la ciutat utilitzant la racionalitat i la voluntat homogeneïtzadora, el Modernisme es va dedicar a exaltar les virtuts de la vida a la ciutat i la va pensar com a síntesi entre modernitat i nació, cosmopolitisme i identitat pròpia (Delgado, 2005)¹⁵.

Les guies i àlbums editats durant l'època de l'Exposició estaven al servei d'oferir una ciutat pràctica, bella, viva i ordenada per al nouvingut foraster. En general, les guies tendien a remarcar el caràcter hospitalari de la ciutat, i no deixaven de comentar amb detall i gran profusió tots els tipus d'avantatges i progressos de la gran ciutat. Així per exemple, *La Guia ilustrada de la Exposicion Universal de 1888 y de Barcelona* citava totes les fàbriques a fi de demostrar les principals manifestacions de la vida industrial que posseïa la ciutat. A les guies editades en motiu de l'Exposició s'hi solien incorporar desplegable amb panoràmiques de la ciutat, informacions dels llocs que calia visitar, a més, és clar, de les ja clàssiques informacions relacionades amb el clima, la història i els serveis de transport i allotjament¹⁶.

Segons García Espuche (1995c), l'Exposició de 1888 va suposar un canvi radical en la tendència de la mirada curiosa i lliure sobre la ciutat en transformació; aquella visió que havia dominat al llarg del XIX i de manera especial com a ressonància dels canvis urbanístics generats pel Pla Cerdà, ara desembocava a una nova mirada de la ciutat. Per contra, i durant els temps de l'Exposició, l'obra de Cerdà no es va considerar prou acabada ni prou monumental, de manera que l'espai de l'Eixample, segons les anàlisis de Garcia Espuche (1995c), va esdevenir valorada pel seu negatiu, és a dir, per la cruïlla dels carrers, pels buits i no pels plens, pels monuments que la integraven. Les imatges emeses de Barcelona en temps de l'Exposició seguien la tendència de la valoració parcial de la ciutat, i

---

¹⁵ El Noucentisme apareixeria amb el nou segle.

¹⁶ Veure la relació d'alguns d'aquests llibres publicats i actualment conservats a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona al capítol *Bibliografia*.

elements com el Parc de la Ciutadella i l'estàtua a Colom, conjuntament amb el Passeig Marítim reurbanitzat, van erigir-se com les principals icones de la ciutat moderna.

La *Guia ilustrada de la Exposición Universal de 1888 y de Barcelona* proposava aquesta mirada a la ciutat:

Barcelona moderna reúne todas las condiciones, todos los atractivos de los grandes pueblos modernos de Europa y América. -Es el Marsella francés, el Liverpool inglés, el Hamburgo alemán y el Nueva York Norte-Americano.-

(...)

El Ayuntamiento, siempre perseverante en su espíritu patriótico, llámese liberal ó conservador, se esmera en mantener y desarrollar la urbanización de las calles, plazas y paseos.

Preéstanle extraordinaria animación, la prodigiosa actividad de su comercio y de su industria, á cuyo calor viven las familias, formando un pueblo sóbrio, inteligente, trabajador y de gran sentido moral.

(...)

Como en toda ciudad populosa y especialmente cuando la población flotante aumenta considerablemente con motivo de alguna fiesta, feria ó romería, hay gentes desocupadas, vagos de real orden, pilluelos y holgazanes de vida arida, que unidos en vasta y amigable sociedad con los colegas que inmigran, acechan y avizoran al hombre sencillo, engañándolo de igual modo que al experto y prevenido forastero.

Per altra banda, la guia *Barcelona y su provincia. Guía-Itinerarios descriptiva, estadística y pintoresca*, també de 1888, apropava al visitant a la Barceloneta, i ho feia destacant allò que aquest espai tenia de pintoresc i de pobre, però també d'avançat i de pròsper, de manera que una cosa fins i tot semblava justificar l'altra:

Siguiendo la zona marítima por delante de las pobres, pero típicas viviendas de pescadores, que aún con carácter nómada, de tiempo inmemorial han sentado allí sus reales, encontraremos primero otro grupo de Gasómetros, pertenecientes a la Compañía del Gas Municipal, luego los talleres de la importante fundición "La Maquinista Terrestre y Marítima", para llegar á la Barceloneta, barrio dependiente de la Municipalidad de Barcelona. Especialísimo es el aspecto que ofrece este barrio marítimo con sus rectas calles cruzadas en ángulo recto, la simétrica altura de sus edificios, el incesante movimiento y bullicio de sus vías y la abigarrada mezcolanza de lenguas y dialectos que allí se hablan. Su población permanente se compone de familias de pescadores ó artesanos dedicados á las industrias procedentes de la pesca y marinería, mientras que su población flotante se compone de numerosos grupos de extranjeros tripulantes de los buques anclados en el puerto. Siguiendo la línea de la playa encontraremos el gran establecimiento de baños, titulado "Orientales", círculo durante la canícula de lo más selecto de la sociedad barcelonesa, siguen luego cortos trechos de playa ocupados por las barcas de pescadores hasta los baños de San Miguel, establecimiento también montado conforme á los mejores nacionales y extranjeros, hasta llegar á playa de la Mar Vieja, desde donde, y después del muelle, arranca el dique artificial que cierra el puerto por E.

En aquest sentit, és important fer notar com certes parts de la ciutat es convertien, de mica en mica, en objectes de consum, sobretot en la mesura que apareixien reiteradament descrites en guies i àlbums per a forasters. En general, i fins i tot més enllà de l'interès de mostrar una ciutat moderna, rica i cosmopolita, les imatges que reproduïen aquestes guies de finals del XIX oferien una visió de Barcelona "en estat natural", en el sentit que no escatimaven descripcions d'escenes pintoresques i típiques com les de la Barceloneta. De fet, però, el tipisme també semblava contenir una mena d'encant per al visitant, sobretot pel que provenia de països tecnològicament més avançats.

Així doncs, l'Exposició de 1888 va suposar una oportunitat immillorable per a la creació de la imatge de Barcelona, especialment tenint en compte que fins aleshores no havia disposat d'una representació prou notòria ni visible a l'exterior. La mirada romàntica no havia calat a Barcelona, per la qual cosa quedà pràcticament desproveïda d'aquella apreciació pròpia d'un moviment en el que la defensa de l'esperit, del carisma i l'anomenada essència dels pobles i de les nacions, conformava la dèria principal d'un pensament de base idealista. En part per tot això, doncs, l'esdeveniment de 1888 va convertir-se en una ocasió extraordinària per recrear una imatge de ciutat definida a partir d'uns criteris que la mantenien més propera a Europa i més deslligada d'Espanya. En certa manera, es pot interpretar que la nova imatge venia a ser una reivindicació, una "recompensa" per tants segles d'oblit.

Criticada en el seu moment però lloada més tard, l'Exposició de 1888 va esdevenir tota una fita en la representació i projecció de la ciutat, probablement gràcies al fet que, anys més endavant, els noucentistes crearien tot un mite al seu voltant. En efecte, segons Michonneau (2002), el Noucentisme va contribuir àmpliament a difondre el mite de 1888, en la mesura que va aconseguir simbolitzar el gran certamen com a predecessor directe del seu projecte de "metropolització". Finalment, doncs, cal reconèixer, d'acord amb Michonneau, que si bé la projecció cultural, social, urbanística i simbòlica de l'Exposició de 1888 va ser intensa, se'n tendí a sobrevalorar l'impacte en el procés de mutació de la capital industrial.

Barcelona tombant de segle

Durant els anys de tombant de segle, les dinàmiques relacions econòmiques i comercials de Barcelona feien d'ella un nexu important de confluències, veritable punt neuràlgic d'un territori més ampli en el que el propi moviment de les gents també perfilava part de l'atractivitat de la metròpoli, convertint-la en centre d'ofertes, noves oportunitats i tot tipus de novetats. Per tot això, Barcelona va gaudir d'un renom i efervescència notables durant el període de canvi de segle, projectant una imatge atractiva que en part ja era causa i efecte de la concurrència de nous visitants.

Creuers al Port i visitants de pas

Tot i l'existència de petites pensions i nous hotels, l'estructura receptiva de la ciutat no estava preparada per a l'acollida dels nous visitants; l'oferta d'allotjament no conformava un negoci important, però en canvi, era símbol de modernitat. Va ser al 1902 quan es va efectuar la primera urbanització de la Plaça Catalunya i es va construir el primer Hotel Colon, convertit en un establiment emblemàtic i en símbol de modernització: cadascuna de les seves 57 habitacions disposava d'un bany d'ús exclusiu, fet que constituïa una novetat de primer ordre en el context de Barcelona (Rosselló; Valdívia, 2009). Mentrestant, a la part vella de la ciutat hi continuaven proliferant més i noves ofertes d'allotjament de tota gamma.

Una de les primeres empreses de viatges de Barcelona va ser l'Agència Foyé, situada a la Rambla Santa Mònica, zona pròxima al Port. Manuel Ribé, que anys més tard esdevindria un dels membres capdavanters de la Sociedad de Atracción de Forasteros, hi col·laborà durant un temps de forma voluntària, sense rebre cap salari i actuant bàsicament per amor a la ciutat i gràcies a una forta convicció a propòsit del futur turístic de Barcelona; en aquells temps, Ribé es dedicava a difondre modestos fulletons o simples notes de propaganda de Barcelona a l'estranger. A més, Ribé i una petita colla d'amics, tenien l'hàbit de rebre els passatgers arribats al Port, als qui s'acostumava a donar la benvinguda amb rams de flors.

A finals del segle XIX i sobretot a principis del XX, la gent se sentia atreta pel mar, per la costa. De mica en mica, les Balears s'havien anat expulsant la imatge d'illa exòtica i remota que Georges Sand havia difós, de manera que Mallorca es començà a especialitzar en la nova faceta de centre de turisme, fet que convertia Barcelona en ciutat de pas de les rutes dels grans vaixells. En un racó de les seves pàgines, el *Diario de Barcelona* publicava, a l'abril de 1879, una nota en la que es mencionava el trànsit de creueristes a la ciutat; segons aquesta notícia, es feia saber que els *touristes* del vapor *Ville d'Alger*, arribat a l'embarcador de la Pau, efectuaven el desembarcament a les cinc de la matinada per dirigir-se a Montserrat i retornaven a les set de la mateixa tarda al vaixell per dirigir-se cap a Mallorca.

No està documentada l'activitat de passatgers al Port de Barcelona, però se sospita que l'atracament de creuers *turístics* hi devia ser escàs; a més, cal no perdre de vista que els passatgers dels vapors que arribaven al port fent escala en el camí a Mallorca o la costa francesa romanien poca estona a la ciutat, de manera que les visites o despesa que hi feien eren pràcticament imperceptibles. La capital catalana encara no era imaginada com a ciutat atractiva, el seu carisma turístic encara estava a l'espera de ser despertat, i potser l'únic interès que prestava als creueristes o visitants casuals era allò que estava precisament fora d'ella mateixa: les Balears.

A finals del XIX, Barcelona rebia viatgers que acudien a la ciutat per raons bàsicament comercials o administratives. Si bé no es conserva cap mena de registre de les entrades de visitants que passaven per la ciutat, de ben segur que augmentaven progressivament a mesura que proliferava i es desenvolupava la xarxa de transports i les vies d'accés a la gran ciutat.

L'oci i la ciutat canviant

Durant els anys del tombant de segle, a Barcelona es van anar creant llocs destinats al lleure i la distracció, llocs que de mica en mica s'anaven integrant en la morfologia de la ciutat i a la vida dels seus residents: els banys de mar, a les platges de Sant Sebastià, n'eren un exemple típic. Així, l'oci i la diversió organitzades prenen cada cop més presència, conformant un al·licient considerable tant per a ciutadans com visitants. L'atracció principal d'esbarjo es concentrava al Passeig de Gràcia, que distribuïa nombrosos cafès, teatres a banda i banda del carrer, i fins i tot un parc d'atraccions (Romero, 1989). La creació del Parc de Saturn, en el qual s'hi construí la muntanya russa més gran d'Europa, segons es deia, feia evident que el lleure i el gaudi ocupaven una esfera relativament important de la vida dels barcelonins. El 1888 havia estat l'any de les Golondrines al Port, i en conjunt, tot això conformava un bon paquet d'atractius que se sumaven a l'al·licient de la pròpia vida urbana, que es presentava al foraster en un estat força natural i sense cap imatge de marca sobreposada o exagerada.

L'octubre de 1894 va ser oficialment inaugurat el Paral·lel, una nova via dedicada quasi exclusivament al món de la diversió, que segons Suárez (2002), va coincidir amb la ràpida expansió del cinema a tota la ciutat. Els cinematògrafs, primer exhibits en barraques ambulants i després en construccions més estables, oferien al Paral·lel una diversió assegurada per a un públic heterogeni, humil i desitjós de tota mena d'espectacles a bon preu. Segons Suárez, va ser precisament entre els anys 1900 i 1910, quan el Paral·lel es va consolidar com a zona dedicada de manera especial al món de l'espectacle; el Paral·lel conformava una mena d'entreteniment barat, sense massa complicacions intel·lectuals, un lloc especialment pensat per a un públic senzill:

El naixement del Paral·lel i la seva posterior evolució són inseparables del procés de modernització que va experimentar Barcelona en el període entre els dos segles. La modernitat, de la qual neix el cinema, va modificar, amb els seus avenços tecnològics i les seves transformacions polítiques, socials, econòmiques i culturals, la manera de mirar la realitat, que es va fer més fragmentada, més atenta a l'aspecte efímer de les coses, menys transcendent (Suárez, 2002: 56).

A finals del segle XIX i principis del XX, diverses iniciatives relacionades amb l'oci i el lleure es van expandir a la muntanya del Tibidabo, que en aquells temps limitava i coronava la gran ciutat. El farmacèutic Salvador Andreu havia fundat la Societat Anònima Tibidabo amb la idea de crear-hi un parc d'oci i d'esbarjo. Al 1901 s'hi inaugurava l'Observatori de Can Fabra i el Funicular (aquest darrer construït pels enginyers Lluís Muntada i Mariano Rubió); al 1905 es creava el Museu de la Física, i encara uns anys més endavant, creixeria l'oferta lúdica de la muntanya, sobretot amb l'obertura del Casino de la Rabassada al 1911.

La ciutat era gran, estava creixent. L'any 1900, Barcelona tenia més de mig milió d'habitants censats. Hi havia luxes i espais per al consum, però també misèria i una estructura social eminentment complexa. Tal com s'ha reconegut, Barcelona era una

societat vital, en el sentit que s'hi desenvolupaven moltes i variades iniciatives; era una societat plural i agitada, amb tota probabilitat la ciutat més dinàmica de tota la Península.

L'urbanisme va ser un element clau en el desenvolupament de la ciutat de finals del XIX i principis del XX; no només perquè gràcies a ell s'articulava, distribuïa i simbolitzava l'espai urbà, sinó perquè a partir del nou urbanisme s'efectuava una nova representació i imatge de la ciutat, peça fonamental per posar fil a l'agulla a la construcció turística de Barcelona.

Són molts els autors que han identificat els anys de tombant de segle com uns moments amb una significació especial per a Barcelona. Una sèrie de fets a nivell polític, econòmic, ideològic, urbanístic, artístic, social i cultural van dotar aquest període d'uns aires propicis per al canvi i la regeneració: temps d'èxits, fracassos, sinèrgies, entusiasmes i contradiccions que van contextualitzar el naixement ideològic de la Gran Ciutat, el somni de la Gran Barcelona.

L'arquitecte Solà-Morales (1994b) definia aquella Barcelona de tombant de segle com l'escenari en el qual el poder, els poders fàctics, van trobar el marc idoni a partir del qual desenvolupar els seus propòsits.

Poder de regionalistes

Eren temps en els que el desenvolupament de Barcelona es produïa en sintonia amb un procés de certa internacionalització del seu nom, i per tant, d'una creixent presència de Barcelona al mapa de les grans ciutats modernes i industrialitzades del context europeu.

La remodelació urbanística de Barcelona a mans del Pla Cerdà, l'embranchida del certamen de 1888, l'annexió de les poblacions veïnes, el creixement demogràfic general, la bona marxa de la indústria i les polítiques i assajos de remodelació estètica de la ciutat van fer que Barcelona prengués una actitud positiva davant del desastre colonial espanyol de 1898. Així, mentre Espanya queia en una crisi i pessimisme profund, Barcelona optava per una reacció més vital, de manera que la reorganització política del nacionalisme catalanista va conformar una de les solucions a la crisi econòmica derivada de la pèrdua de les colònies espanyoles de finals del XIX, apuntava Solà-Morales (1994b).

L'any 1901 naixia la Lliga Regionalista, partit i moviment que va agrupar al sector burgès de la ciutat i que es desenvolupà especialment a Barcelona i alguna altra ciutat perifèrica. La Lliga estava composta preferentment per homes del món industrial, burgesos que fins llavors s'havien mostrat centralistes però que ràpidament es van saber convertir al catalanisme interessat. La Lliga va obtenir els primers èxits electorals a les municipals de l'any 1905, de manera que l'Ajuntament de Barcelona passava a ser controlat per la intrèpida colla d'industrials i financers de la burgesia catalana, que en coalició amb els republicans, va assumir el poder polític de la ciutat durant una bona colla d'anys. El triomf d'aquests joves industrials i professionals procedents del nacionalisme català al govern municipal va donar lloc a un projecte polític fonamentat en la creença que la innovació i la modernització de la societat constituïen una resposta important a la forta crisi del moment. Josep Puig i Cadafalch, Enric Prat de la Riba, Narcís Verdager i Callís i Francesc Cambó figuraven com uns dels principals elements de la nova classe política barcelonina i catalana.

L'ascens de la burgesia al poder municipal es derivava d'una actitud clarament oportunista, i no és d'estranyar que la Lliga instrumentalitzés amb tanta habilitat el catalanisme social, d'una banda aprofitant l'efervescència nacionalista del moment, i de

l'altra aprofitant el fracàs dels projectes del republicanisme radical lligats a l'independentisme, fets que van donar encara més crèdit als arguments del regionalisme.

Des d'una situació hegemònica, els membres de la Lliga van prioritzar els seus interessos capitalistes, fet que explica que tot i els seus discursos clarament nacionalistes, mai no es van acabar de desvincular de l'estat espanyol, en tant que aquest continuava representant el primer mercat de la indústria catalana (a finals del XIX, la indústria tèxtil catalana representava el 90% de la indústria espanyola). Més o menys catalanista, el cert és que la Lliga, sosté Casassas (1994), es caracteritzà per ser un partit veritablement conservador.

Barcelona havia de convertir-se en una gran capital, en l'anomenada París del Sud, nucli i centre d'expansió de les idees i de l'economia d'una regió per definició encara més àmplia. Aquesta era la tesi regionalista, que conformava tota una aspiració econòmica, política i cultural de ciutat i de país. En base a aquest principi, el programa regionalista va consistir en un projecte fonamentalment d'àmbit metropolità, apunta Solà-Morales (1994b); tant era així, que en el programa electoral de 1901, la Lliga havia inclòs la proposta de realitzar una exposició enllaçada amb la idea de Barcelona com a capital metropolitana Solà-Morales (1987). Anys més endavant, la Lliga va trobar el suport de la futura Mancomunitat de Catalunya, que a través de les diputacions va reforçar el municipalisme regionalista i procurar l'expansió del seu poder arreu del territori català¹⁶.

En definitiva, el creixement de l'abast polític dels regionalistes significava l'extensió del seu projecte de sobirania per a Catalunya, mentre es defensava Barcelona com a epicentre i motor polític, cultural i econòmic de la resta de territori català. En aquesta definició ideològica i política del territori, la Catalunya-Ciutat, entesa com la Catalunya-Ideal, passava per una indiscutible mitificació del concepte de metròpoli.

Barcelona, metròpoli

Pels homes de la Lliga, Barcelona era una metròpoli integral; Barcelona havia de mirar necessàriament cap a Europa, sobretot si allò que volia era esdevenir moderna i civilitzada, competidora, digna i admirada. La força de l'ideal democràtic europeu i els aires de grandesa per a la construcció d'una nova ciutat més civilitzada eren principis regionalistes que es forjaven en una idea de ciutat lligada als valors de la modernitat, del progrés i de l'europèitza. La incorporació a Europa, tal com ha afirmat Pijoan (1990), era també una qüestió d'ordenació de la vida col·lectiva en tots els seus àmbits (cultural, artístic, geogràfic i polític), per a la qual cosa es requeria d'un estat per a fer-ho possible (precisament aquest era el problema de Catalunya, apunta Pijoan).

Les classes dominants aspiraven crear una nova noció de país. El substrat i els ingredients per aquesta nova creació no eren els trets històrics ni el llegat mitificat d'un passat, ni tan sols les tradicions compartides, sinó una determinada idea de civilitat de la que Barcelona havia d'esdevenir capdavantera. Segons Casassas (1994: 135), la Lliga projectava una definició de Barcelona que consistia en la recerca d'una unitat cultural clàssica (al·ludint a la Mediterrània):

En la cúspide, este novecientosismo prometía a la ciudadanía que, una vez en marcha el país, la consecuencia ineludible sería su capacidad de influencia exterior; se entraba así en una especie de situación preimperialista que dejaba entrever una Catalunya

---

¹⁶ La creació de la Mancomunitat a l'any 1914, presidida per Prat de la Riba, va comportar l'enquadrament de les quatre províncies catalanes, fet que en bona part fou mèrit de la Lliga, que finalment va arribar a fer-se amb el control de diputacions i diversos ajuntaments del país.

alineada con los grandes temas de la época, aparentemente atractiva, de este modo, tanto para los intelectuales como para los profesionales y las élites económicas locales.

La Lliga Regionalista, amb homes com Cambó, Verdaguer i Callís, Puig i Cadafalch i Prat de la Riba al davant, va pensar la capital catalana com a referent principal de tots els plans de regeneració i modernització per al país i l'epicentre dels canvis infraestructurals i relatius a l'organització centralitzada de la vida pública –sanitat, educació, cultura, benestar social-, fets que exigien un nou lideratge del capitalisme financer i industrial (Delgado, 2005). Al cap i a la fi, no es pot negar que la Lliga va ser capaç d'introduir nous programes a l'Ajuntament de Barcelona a fi d'atendre les demandes ciutadanes i cobrir part de les necessitats d'una societat que es preveia moderna i europea. Sobre l'Ajuntament a mans de la Lliga, Carreras (1993a: 91-92) ha descrit de quina manera i amb quins fins va actuar:

Des d'aquell moment l'Ajuntament s'allunya del seu paper només d'administrador per acostar-se a la realitat econòmica i social de la ciutat. S'elabora un pressupost amb criteris d'economia, s'emet deute públic i s'elabora una política municipal, que ben aviat fou complementada per la d'altres organismes d'administració local com la Diputació primer, i la Mancomunitat més tard, fins i tot durant el parèntesi de la primera Dictadura (1923-1930).

Els governants regionalistes van treballar tant per a l'afavoriment dels assumptes industrials i financers que interessaven particularment als mateixos dirigents del partit, com per a un projecte de ciutat i de país modern i competitiu en el que la ciutadania hi havia de viure amb ordre i satisfacció. En aquest context, doncs, l'hegemonia política de la burgesia catalana va exigir la construcció d'una política cultural destinada a unificar el país a l'entorn dels valors del catalanisme, al mateix temps que es lluitava per legitimar el poder del qual es gaudia (Hernández, 1991). A raó d'aquestes ambicions i principis, a la Barcelona de començaments del XX s'hi va produir una forta i estratègica aliança entre cultura i política.

Cultura, política, institucions, civilitat i Noucentisme

La vasta operació cultural destinada a refer el país que conformava al projecte polític de la burgesia es va conèixer com a Noucentisme, moviment que significà un trencament amb el Modernisme, encara que en molts sentits depenia indubtablement d'aquest. A més, alguns dels discursos apropiats pel Noucentisme també provenien de la vella mentalitat renaixentista. Per tot això, els protagonistes d'aquests fets no eren gestors d'un inici absolut, ja que les seves idees provenien i s'explicaven a partir d'una embranzida anterior (Murgades, 2006). Mentre es glorificava allò mediterrani, el Noucentisme autoafirmava la nacionalitat davant d'una Europa, la septentrional, apunta Murgades, que era vista com a rival i alhora com a model.

En el seu conjunt, la burgesia nacional adoptà el mite de la Ciutat com a paradigma de construcció d'una nació moderna: la mirada als clàssics i la referència a l'Europa moderna conformaven la pauta existencial de la gran Barcelona, de manera que europeisme i mediterraneïtat, valors conjuminats en una mateixa referència identitària, van ser signes de progrés i d'autoafirmació d'un determinat sector catalanista de la societat barcelonina. Alguns dels portaveus intel·lectuals que van liderar l'eufòria noucentista, promotors directes d'una mena de cultura burgesa i dominant, foren Eugeni d'Ors, Josep Carner i Pompeu Fabra. En la seva fam de transformar Barcelona en clara referència de modernització, Eugeni d'Ors i Joan Maragall van somniar amb la Barcelona que havia de ser la Pàtria-Ciutat, autèntica i veritable pàtria urbana. Si al 1901 la Lliga havia esbossat la idea d'una exposició sobre la capitalitat metropolitana de Barcelona, anys més tard,

concretament al 1907, es plantejaria una nova idea d'exposició, aquesta relacionada amb l'exaltació de la raça llatina¹⁷.

Durant el tombant de segle es van modificar les possibilitats de difusió de totes les manifestacions culturals que es vivien i creaven: a Barcelona, el món de la cultura va viure moments d'eufòria. A més, cal tenir en compte que la producció i difusió culturals van anar molt lligades al projecte de reconstrucció de la ciutat, especialment vinculades a les qüestions polítiques, ideològiques i d'identitat.

I en aquest marc d'aliança entre cultura i política, el 1906 va ser la data de naixement del Noucentisme, apunta Castellanos (2006). Va ser l'any en què es produí un punt de confluència entre el Modernisme i el Noucentisme, una cruïlla d'influències i coincidències especialment esdevingudes en la ciutat construïda, en l'arquitectura i les arts decoratives¹⁸.

En aquest marc d'escalada nacionalista i de creació cultural, l'efervescència i sorgiment de noves empreses culturals no va ser casual: l'Orfeó Català, l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana o el Centre Excursionista de Catalunya, que ja arrencava des de finals del segle XIX, trobaven una raó de ser molt clara en el nou context de renovació i creació. Així, la política social i cultural de principis de segle va acabar donant lloc a un notable impuls en la construcció d'equipaments culturals, bàsicament biblioteques i escoles; de fet, durant els anys de la Lliga van aparèixer institucions significatives com l'Institut d'Estudis Catalans, la Biblioteca de Catalunya, l'Escola Superior d'Agricultura, l'Escola del Treball, la Universitat Industrial, la Junta de Museus, entre altres entitats de significació social. Altres iniciatives a mans de la Lliga es van plasmar en la creació de l'Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona, i l'establiment de la Fira de Barcelona a partir de 1920.

L'art, les ciències i la història es renovaven a mans del Noucentisme, que amb les seves visions positivistes semblava que havien de superar les velles idees romàntiques pròpies del segle que ja es deixava definitivament enrere¹⁹.

Transformacions estètiques i urbanitats

El compendi de plantejaments d'estètica i relacionats amb la cultura anava acompanyat d'unes idees de civilitat específicament barcelonina: temperada, equilibrada, integradora, atenta a les pedagogies que se li impartien des de les institucions, en tants sentits oposada a l'espanyola (Delgado, 2005). El programa noucentista destacava la importància de la bellesa a l'espai públic, mentre l'arquitectura i la monumentalització esdevenien els mitjans privilegiats per a la transformació estètica i moral de la metròpoli. L'arquitectura,

---

¹⁷ Es justificava que Barcelona obtenia mèrits clars per emplaçar l'esdeveniment, precisament per ser port d'una intensa vida internacional i per la seva viva activitat industrial. Aquesta proposta va ser l'embrió de l'Exposició de 1929 (Peran et al., 1994).

¹⁸ El debat entre modernistes i noucentistes resta obert, probablement perquè la dificultat a l'hora d'establir límits clars entre un i altre moviment és força complicat; de totes maneres, el que sí que està clar és que entre 1890 i 1908 es donà un canvi profund en el sentit cultural i en la utilització de les referències artístiques a la ciutat. I enmig d'aquest períodes, 1906 s'identifica com un any portador d'un ric joc de dualitats i de contrastos, d'una mena de querrela entre modernistes i noucentistes que conflüen en un mateix espai i temps (Sala, 2006).

¹⁹ Cal insistir, però, que no va existir una renúncia total a la tradició romàntica, ja que, per exemple, el Noucentisme va saber aprofitar el discurs que exaltava el període medieval de Catalunya en tant que època gloriosa de la nació, amb la finalitat d'alimentar l'objectiu de la cohesió i de la unitat, premisses bàsiques, es creia, per a la seva projecció exterior.

que havia estat una de les manifestacions més importants del moviment modernista de finals del segle XIX i principis del XX, se la vinculava clarament a la reconstrucció formal i simbòlica de la ciutat, i tingué tanta força que fins i tot arrossegà altres activitats culturals i artístiques de la nova Barcelona (Díaz, 2006). L'urbanisme havia estat un dels elements fonamentals en el necessari antecedent que va fer possible l'organització de solars i parcel·les alineades a la ciutat, les quals, a poc a poc, es van anar omplint d'edificis modernistes²⁰.

L'urbanisme no només va permetre una nova organització i distribució formal de la ciutat, sinó que va ser base i recurs de la nova representació i simbolització de Barcelona com a gran urbs en estat de creixement. La idea de Barcelona com a autèntica obra d'art aliava gestors i artistes, que participaven obstinadament en la construcció i projecció de la ciutat. En aquest sentit, el monument va ser entès com a part natural de la ciutat, com l'objecte que contenia la finalitat directa d'embellir i decorar l'ambient. A propòsit de la instrumentalització política que es va fer a principis de segle dels monuments urbans de Barcelona, Michonneau (2002) destacava que el Noucentisme havia proposat un model de monuments petits i modestos dirigits a embellir la ciutat, al mateix temps que va efectuar una dura crítica als monuments grandiloqüents i destinats directament a l'acte commemoratiu (monuments entesos com a suport de memòria col·lectiva). Per als noucentistes, doncs, el monument urbà significava ornamentació i embelliment, més que no pas història o glòria.

A l'interès d'embellir i simbolitzar l'espai urbà s'hi sumava, encara, unes altres voluntats: l'adaptació de la ciutat a les necessitats de la seva funció industrial, i l'adaptació de la ciutat en la consolidació del seu paper internacional, via per reforçar, entre altres activitats, el seu comerç. Així, i segons Carreras (1993a), es prosseguí a la configuració d'una política social destinada precisament a l'adaptació i ajustament de la ciutat en funció d'un determinat perfil o model de societat.

Es programà tota una política d'habitatge, la materialització de la qual no s'aconseguiria fins alguns anys més tard, en temps de Dictadura. Pel que fa a la política urbanística pròpiament, i seguint Carreras, es retallà l'expansió de la ciutat cap a Besòs, com pretenia Cerdà, tot desenvolupant la Gran Via i Montjuïc per reforçar el port i la pròpia Zona Franca, que en aquells moments fou reivindicada per bé que sense cap èxit. El creixement de l'Eixample, ja descontrolat durant les primeres dècades del segle XX, conjuntament amb l'embelliment estètic i els estils noucentistes i modernistes en l'arquitectura, especialment aquest darrer, constituïen la part més visible dels canvis que Barcelona estava experimentant. En aquests processos de transformació urbanística s'apostà per a confirmar el paper neuràlgic i simbòlic del centre de la ciutat, de manera que es desenvolupà el sector del Barri Gòtic i s'obrí la Via Laietana per tal de comunicar la ciutat

---

²⁰ L'any 1901, el tolosà Lleó Jaussely va ser el guanyador del *Concurso Internacional de Anteproyectos de Enlace de la Zona de Ensanche de Barcelona y de los Pueblos Agregados*, pensat fonamentalment per a solucionar els problemes urbanístics de la ciutat (a principis de segle el creixement de l'Eixample ja estava totalment descontrolat respecte als projectes originaris, per la qual cosa plantejava problemes importants a l'hora d'enllaçar la retícula de Cerdà amb els pobles que havien estat agregats recentment). Francesc Cambó i Puig i Cadafalch havien estat membres del jurat del Concurs Internacional. Quan la Lliga arribà al poder, l'any 1905, s'aproprià directament del Pla Jaussely, tot i que no el va arribar a aplicar mai. Tanmateix, els historiadors constaten que l'esperit del Pla va impregnar i influenciar moltes de les actuacions efectuades durant el primer i segon terç de segle a Barcelona. Aquest Pla, que havia de posar ordre al creixement urbanístic descontrolat, començava a evidenciar una realitat important: existien diverses *Barcelones* dins de la ciutat, la qual cosa volia dir que els barcelonins residien en un o altre barri d'acord amb el seu nivell socioeconòmic (Hernández, 1991).

nova amb la vella i amb el port. Aquestes van constituir, sens dubte, les grans reformes urbanes de les primeres dècades del nou segle.

Part d'aquestes reformes, però, ja s'havien anat emprenent des de meitat del segle XIX, i en el seu conjunt, es tractava de canvis que anaven destinats a aparentar i demostrar l'adaptació de la ciutat als nous temps moderns; de fet, assenyala Còcola (2010), els processos de modificació urbanística eren propis de les grans capitals del món occidental, que pretenien adaptar la ciutat, amb formes i estructures encara medievals, a les noves exigències relacionades amb les necessitats productives del moment. A Barcelona, aquests processos van ser portadors d'una paradoxa intrínseca que va fer que, d'una banda, molts edificis antics fossin destruïts en nom del valor a la modernitat, a la funcionalitat i a l'ús, mentre que de l'altra banda es van reinventar i construir centres històrics en nom d'un valor simbòlic i de representació d'identitat. A Barcelona, explica Còcola (2010), la reforma de transformació funcional de l'antiga ciutat havia estat proposada per primera vegada l'any 1859 conjuntament amb el projecte de l'Eixample de l'enginyer i urbanista socialista Ildefons Cerdà; tot i així, la reforma de la part vella de Barcelona no començà a realitzar-se fins l'any 1908 amb l'obertura de l'actual Via Laietana.

L'any 1907 s'havia endegat el Pla Baixeras, i amb ell, tot un interès especulatiu que va pretendre fer negoci mitjançant la revalorització de determinades zones de sòl urbà del casc antic (Hernández). A diferència del Pla Cerdà, però, l'obertura de la Laietana i les operacions al casc antic no tenien res a veure amb qüestions com la higienització, sinó que les noves obres van ser desenvolupades sota el prisma d'una clara oportunitat per al negoci particular. Tot això interessava a la burgesia barcelonina; sobretot al sector dedicat al capital financer, que estava conformat, entre d'altres, per Gaspar de Remisa, Manuel Girona, Antonio López (Marquès de Comillas), els Arnús, els Vilumara o els Taberner; de fet, allò que realment desitjaven aquests burgesos era l'acumulació de capital (Vallès, 2003). A parer d'aquesta elite econòmica, la nova Via Laietana havia de transformar-se en un veritable centre de negocis, en una àrea de bancs i de companyies d'assegurances, reproduint directament el model de grans ciutats com París, Lió o Londres.

Tot plegat, asseguren Fabre i Huertas (1991), va acabar malmetent un conjunt urbanístic únic format per carrerons medievals i, el que és més important, va tenir un desagradable cost social: un total de 2.199 habitatges destruïts, sense donar cap alternativa als llogaters que els habitaven; consta que més de 10.000 persones van haver de buscar un altre lloc per viure. No casualment, Adolf Florensa, l'arquitecte d'alguns dels nous edificis de la Via Laietana, havia denominat "orgia de la destrucció" el procés de construcció del nou traçat barceloní. Cal reconèixer, altrament, que les obres de la Laietana resultaren un desastre econòmic, de manera que aquest fet va frenar les operacions dels burgesos respecte l'obertura de més carrers del casc antic de la ciutat (Hernández).

Tot i que la reforma interior de la ciutat va arribar molt més tard, el valor simbòlic que havia d'adquirir la capital catalana per mitjà de la construcció de la nova imatge urbana capaç d'identificar-la amb un determinat passat històric, s'havia començat a forjar i a reinventar amb la finalització de la catedral gòtica l'any 1887. Així doncs, l'obertura de la Via Laietana al 1907 també va servir per impulsar la idea de creació d'un barri Gòtic, un centre que fos capaç de sintetitzar la suposada identitat històrica amb base a la qual es pretenia construir la ciutat (Còcola, 2010). Per a Puig i Cadafalch, per exemple, l'art gòtic de la ciutat havia d'actuar com a plataforma política del catalanisme conservador. Finalment, però, les obres de construcció del Gòtic es van iniciar anys més tard, ja a finals de la dècada dels vint, coincidint amb la preparació de la ciutat per l'Exposició de 1929. 4

En aquest marc de reformes i reorganització física i simbòlica del món urbanístic i urbà, també va aparèixer una nova apreciació de la part vella de Barcelona, que s'identificava

com el lloc típic i històric de la gran ciutat: “el nucli antic ja no es veia com un nucli d’insalubritat que s’havia d’eliminar, sinó com la marca d’un caràcter urbà original i únic” (Michonneau, 2002: 412).

L’any 1912 va ser constituïda la societat cívica “Ciutat–Jardí” sota la tutela del Museu Social de Barcelona i impulsada per l’advocat Cebrià Montoliu, que va ser un dels promotors d’un nou tipus d’urbanisme de caire més progressista i en el qual es donava preferència a l’estructura viària i a la zonificació (Julian, 1988). Més enllà dels canons estètics, la moda de les ciutats-jardí provenia dels principis relatius al sanejament de les ciutats industrials, caracteritzades en bona part per les males condicions de vida en molts dels seus espais.

La mediterraneïtat que va inspirar als noucentistes i que de la mà de l’enginyer Rubió i Tudurí va enjardinar tants espais de la ciutat, contrastava decididament amb els valors d’ordre estricte i d’implacable homogeneïtat que havien motivat el Pla Cerdà. A la Barcelona ideada per Puig i Cadafalch li calien línies tortes, illes irregulars, boscos i jardins als llocs no edificats, llum a cada carrer i a cada plaça, vies radials enllaçant el centre amb els barris recentment agregats a la ciutat; segons Puig i Cadafalch, a la ciutat antiga de Barcelona li calien reformes fetes des d’un punt de vista artístic; calia, en definitiva, destruir l’excés burocràtic que havia pautat l’obra de Cerdà i adaptar la urbanitat a les lleis de l’art. El regionalista Puig i Cadafalch va idear una Barcelona que s’havia de construir amb l’esperit modern propi del món civilitzat, entenent que l’europeïtzació de Barcelona requeria, entre altres aspectes, l’aboliment de les seves muralles. En la seva línia de crítiques a l’obra de Cerdà, Puig i Cadafalch va escriure, referint-se a l’estètica urbana de Barcelona, que “tot lo lleig és legal; tot lo que intenta ser bonich es contra la llei”²¹. Puig i Cadafalch comparava la ciutat nova de Cerdà amb un cementiri o amb qualsevol de les ciutats d’Amèrica del Sud, mentre recriminava que Barcelona havia estat feta amb un traç tan matemàtic i ordenat, que s’havia passat per alt el ritme vital dels seus ciutadans, afavorint només les ànsies especulatives d’uns quants ciutadans.

L’Eixample s’assemblava massa a una taula d’escacs que convertia el centre de la ciutat en una mena de quadrícula que no propiciava, de cap de les maneres, l’enllaç entre la vida i l’arquitectura; segons Ignasi de Solà-Morales (1994b), els intel·lectuals i arquitectes de la nova ciutat de principis del XX, incòmodes amb el model Cerdà, la criticaren fonamentalment per la seva homogeneïtat i per la manca de singularitat i especificitat dels elements identificats amb el poder públic.

Una altra Barcelona més enllà del Noucentisme

Malgrat les declarades vocacions d’aparent ordre, d’instrucció, cultura, progrés, nacionalitat, modernitat i bellesa, Barcelona vivia en una realitat naturalment més complexa que es definia a base de contradiccions de tot tipus. Hi havia revolta, odi i inconformisme. Hi havia pobresa i dolors. Atemptats anarquistes, obrers revolucionats, una mala conjuminació de luxe i indigència, europeïsmes i provincianisme alhora...

Existia una important capa de població obrera. Les seves condicions salarials, de vida i d’habitatge eren molt precàries. L’any 1904 s’havia instaurat per primer cop el dret al descans dominical, tot i que no tots els treballadors de Barcelona i la Catalunya

---

²¹ Puig i Cadafalch, J. “La Barcelona d’anys á venir III y últim”. A *La Veu de Catalunya*, 22 de gener de 1901. Aquest article forma part d’una trilogia publicada a *La Veu de Catalunya* en la que Puig i Cadafalch es dedicà a fer crítica de l’obra de Cerdà. Veure capítol: *Bibliografia*.

industrialitzada van gaudir d'aquest avantatge. Consta que l'any 1909, el pa barceloní va arribar a ser el més car de tota Europa. Hi havia una altra Barcelona que es desenvolupava als límits de la ciutat: la Barcelona de la indústria i l'habitatge auto-construït, als marges físics i conceptuals de la Gran Barcelona, evidenciava, almenys, que la industrialització no havia estat capaç de distribuir homogèniament els seus beneficis per tota la societat:

Arrabales, calles indefinidas, espacios imprecisos entre el mundo suburbial y el mundo rural constituyen la verdadera imagen de una cultura tan ambiciosa en los proyectos de su burguesía como inmadura en la reivindicación de los derechos colectivos (Solà-Morales, 1994b: 154).

Les males condicions de vida i laborals de la classe treballadora van impulsar un permanent enfrontament social, que tal com afirma Sánchez (1994b), no va rebutjar cap dels mètodes més violents i sagnants disponibles en aquell moment. Terrorisme social, terrorisme d'estat, pistolerisme i bombes van convertir Barcelona en una ciutat conflictiva i perillosa. Les convulsions socials van constituir un dels tributs que la ciutat de Barcelona va haver de pagar en nom dels seus somnis de grandesa, assegura Sánchez (1994b)²².

París del Sud, *Ciutat dels Prodigis*, *Ciutat de les Bombes* o *Rosa de Foc* eren algunes de les metàfores que representaven una Barcelona plètòrica i inquieta, tant en un sentit positiu com negatiu. Si bé aquests lemes evocaven imatges contràries sobre Barcelona, uns i altres curiosament tenien en comú la referència a l'uropeïtzació. El cas és que Barcelona, ens acaba dient López (1991), tingué una imatge internacional més pròpia de ciutat proletària que no pas de Gran Ciutat.

I malgrat les contradiccions (o a causa d'aquestes, podríem dir), alguns representants de l'hegemonia política, econòmica, cultural i intel·lectual de la ciutat, ben aviat veurien en el turisme un interessant conducte per a fer efectius els seus principis i aspiracions. Així, els nous models i valors del paisatge urbà i l'urbanitat que es construïen de la mà dels noucentistes, serien aprofitats com a recursos turístics de primer ordre i senyals de distinció de la imatge (turística) de la nova ciutat.

---

²² En aquest sentit està clar que ni l'Exposició Universal de 1888 o la futura Internacional de 1929, tampoc cap de les obres relacionades amb l'urbanització, probablement no haurien existit mai sense el treball de la classe proletària. Molts dels obrers que van treballar en la construcció de les exposicions i de la Gran Barcelona es van fer sindicalistes o anarquistes, i poca cosa tenien a veure amb els somnis d'uropeïtzació fomentats per les classes dominants.

Festes, comerciants, imatges de postal i publicacions estrangeres

A Europa, ja feia temps que certs condicionants d'ordre industrial, econòmic, cultural i tecnològic anaven estimulant els desplaçaments motivats pel lleure i el gaudi. Així, la creació d'una consciència sobre l'oportunitat del foment turístic s'anava desvetllant de mica en mica, covant-se en un ambient carregat de canvis i noves fórmules per a plantejar el creixement dels països més avançats des del punt de vista tecnològic i econòmic.

L'atracció de forasters es concebia com a negoci i via per a la prosperitat material dels llocs, i prova d'aquest fet és que alguns països europeus ja havien creat els primers Touring Clubs de la història. Segons consta, va ser pels volts de 1890 quan s'havien començat a constituir aquestes entitats de foment turístic, una mena d'associacions que tenien una considerable influència en les xarxes hoteleres i serveis de comunicacions, així com en els afers de conservació monumental dels respectius territoris. Els Touring Clubs no eren organismes públics, tot i que actuaven decididament a favor del compromís social i empresarial de la població; la presència d'aquestes entitats va estimular la preparació de les destinacions en la recepció turística, i gràcies a les seves actuacions, països com Suïssa, Itàlia, França, Bèlgica, Alemanya, Àustria i Noruega van esdevenir veritables capdavanters en la indústria receptora de turismes.

La Comisión Nacional de Turismo. Primera institució turística espanyola

A finals del segle XIX, Espanya era un país amb una escassa formació interior de capital, comptava amb un insuficient desenvolupament tecnològic i estava atrapada per un endarreriment general de l'economia, fet que impedia l'aprofitament dels recursos propis, habitualment gestionats per capitals estrangers (Esteve Secall; Fuentes García, 2000). En aquest sentit, el panorama era francament poc engrescador. De fet, a principis del XX, Espanya es definia per ser un país territorialment i econòmicament agrari i basat amb una agricultura mancada de la infraestructura tecnològica pròpia dels països més pròspers que, a més, acabava de perdre les darreres colònies que encara mantenia. Va ser amb l'anomenada segona revolució industrial, aquella propiciada per l'arribada de l'electricitat a principis del nou segle, que la indústria espanyola es començà a diversificar i estendre, apunten Esteve Secall i Fuentes García.

Diverses raons expliquen que l'Espanya d'aquells anys encara no fos un país concorregut pels anomenats turistes; la manca d'una adequada infraestructura hotelera i de serveis i el pèssim estat de les comunicacions conformaven només algunes de les evidències que indicaven el desinterès general cap al turisme, sense passar per alt, és clar, el fet que la visió del turisme a ulls dels espanyols es reduïa a una concepció pejorativa, en tant que s'interpretava com una pràctica pròpia de personatges excèntrics i estranys.

Tot i l'existència d'una despreocupació i un evident menyspreu polític i econòmic pel turisme, Espanya va ser un dels països capdavanters en l'organització institucional de l'activitat turística, fet que va significar tota una paradoxa, destaca González Morales (2003). Així, l'any 1905 va ser creada una comissió nacional encarregada del foment turístic, que es constituïa a partir d'un Real Decret de 6 d'octubre, i que es va donar a conèixer amb el nom de Comisión Nacional de Turismo.

La Comisión tingué una vida relativament llarga, ja que la seva estructura es va aguantar fins ben bé l'any 1911; tot i així, el record que ens n'arriba és el d'una total i absoluta ineficiència. Aquesta comissió va néixer en el departament de *Fomento* del Govern, el ministre del qual era Álvaro de Figueroa Conde de Romanones. El *Departamento de Fomento*, que promocionava reformes i reorganitzava els serveis tècnics relatius a l'agricultura, la indústria i el comerç, sumà dins la seva organització una comissió per a la promoció i el desenvolupament del turisme; els arguments que justificaven l'empresa turística, i que apareixien esbossats en el preàmbul de la Comisión, se centraven principalment en els atractius de la terra espanyola, centrats en les seves particularitats topogràfiques i climàtiques, en el seu llegat monumental artístic i en la seva àmplia riquesa de records històrics (Esteve Secall; Fuentes Garcia). En el preàmbul s'hi pronunciava un clar lament a la desatenció que la societat espanyola dedicava al turisme, interpretant que les mancances de l'explotació d'aquesta indústria eren fruit d'una irresponsabilitat endèmica i es devien a les "*incurias y apatías lamentables, hijas de nuestro carácter nacional*" (Esteve Secall; Fuentes Garcia, 2000: 18).

En el preàmbul de la constitució de la Comisión s'identificava ben clarament l'interès econòmic que implicava el foment del turisme, en la mesura que podia col·laborar al favorable manteniment de la balança econòmica del país. Per tal de demostrar aquestes intuïcions, se citaven, com a exemples significatius, els casos d'Itàlia i Suïssa, que tants progressos havien efectuat en matèria turística. En el mateix text del preàmbul de constitució ja s'aprofitava l'ocasió per reclamar la implicació de la iniciativa en el foment turístic del país; no casualment, la composició de vocals que van estructurar la comissió estava formada per banquers, empresaris, intel·lectuals i periodistes, personatges tots ells designats pel mateix ministre Conde de Romanones.

Segons es recull en els seus objectius, la comissió tenia com a propòsit principal el foment de les *excursiones artísticas y de recreo del público extranjero*. Els objectius prioritaris de la Comisión Nacional del Turismo, recollits a l'article tercer del Real Decret que la constituï, declaraven que les finalitats d'aquesta entitat serien la formació i divulgació a l'estranger d'itineraris per visitar monuments i paisatges espanyols, l'establiment de gestions amb les companyies de transports per propiciar viatges econòmics i còmodes, la gestió, a través de l'administració pública, de la millora dels allotjaments i serveis relacionats amb la recepció de viatgers, la publicació i difusió a l'estranger de dades històriques i descripcions sobre els monuments del país a fi de millorar l'apreciació de les bel·leses artístiques i naturals. Semblava clar que allò que calia era preparar l'oferta, habitar la recepció i captar l'atenció.

Va ser a l'any 1905, i en motiu del tercer centenari de la publicació del Quixot (1605), que l'escriptor espanyol Azorín va escriure una petita guia pensada pels estrangers que visitaven Espanya, en un intent de mostrar les bel·les del paisatge ibèric. Durant el període d'actuació de la Comisión, el territori de l'estat espanyol va ser dividit en "províncies turístiques" o divisions territorials classificades segons l'àrea Central, Cantàbrica, Aragó, Catalunya i Balears, Llevant i Andalusia, Canàries i Marroc (Vidal, 2005). En relació a Catalunya, i segons Montaner Montejano (2004), la Comisión Nacional de Turismo en va fer una promoció simple i genèrica, sense seleccionar-ne atractius concrets; Barcelona no va rebre un tracte específic en matèria turística, més aviat va ser ignorada i menystinguda. De fet, cal reconèixer que la comissió va actuar com a òrgan fonamentalment propagandístic, ja que més enllà de les seves finalitats declarades, el que perseguia era una mena de defensa i apologia del país vers l'estranger, fins i tot en un intent de recuperació de la dignitat potser perduda.

Si bé l'actuació de la Comisión es reduí a una presència purament simbòlica, i per tant els deutes que se li poden atribuir són pràcticament nuls, Esteve Secall i Fuentes García

remarquen que més enllà de valorar aquesta institució pel fet d'haver estat el primer organisme amb intencions de promoure el turisme a Espanya, cal reconèixer el seu esforç en la publicació de normes reguladores relatives a la indústria d'allotjament, així com pel que fa a l'impuls en la creació de les societats de foment i sindicats d'iniciativa a nivell provincial. A més, la Comisión va ser la primera institució oficial que va emprar el terme turisme en el context oficial, cosa que també se li ha de reconèixer.

Es desconeix la veritable labor que realitzà aquesta primera comissió i es dubta, fins i tot, de l'activitat dels seus membres, en el sentit que no està clar si mai s'aconseguien reunir amb regularitat²³. Fins i tot Manuel Folch i Torres (qui anys més tard seria secretari general de la Sociedad de Atracción de Forasteros) posà en dubte la veritable tasca de la Comisión Nacional²⁴. Potser per tot això, González Morales (2003) ens acaba dient que, a pesar de valorar aquest organisme pel fet d'haver significat el primer pas de l'estat en matèria d'organització i promoció turística, la seva importància sovint ha estat magnificada. Finalment, cal no perdre de vista que la creació de la Comisión va col·locar a Espanya com a estat pioner en la disposició d'un òrgan específic fruit de l'Administració dedicat al foment del turisme, fet paradoxal si es té en compte que durant les primeres dècades de segle XX, Espanya es va caracteritzar per anar a la cua d'Europa en matèria de turisme²⁵.

La Comisión va acabar desapareixent com a conseqüència mateixa de la caiguda del govern que l'havia creat, i està clar que la seva vida i obra va estar sempre lligada al context monàrquic que l'havia fet néixer (eren temps d'Alfons XIII) i a uns moments en què el govern tendia al proteccionisme i a la intervenció estatal.

Bartolomé Amengual, punt de partida ideològic del turisme barceloní

El ritme de Barcelona era diferent. Era de naturalesa més trepidant. El somni de la Gran Barcelona bullia a les mans de noucentistes, regionalistes i burgesos, intel·lectuals i liberals de tota mena, que no es conformaven amb aquell èxit relatiu de 1888. Calia més, calia no desdir en l'estímul d'aquella efervescent activitat industrial i comercial. La incidència de la Comisión va ser directament nul·la a Barcelona, i no hi ha proves que els seus propòsits beneficiessin el projecte turístic de la ciutat.

El que passava a Espanya, a l'Espanya dels reis i dels polítics, no tenia res a veure amb el que passava a Barcelona, a la Barcelona real. Sabem que el Port de la ciutat ja era receptor de vaixells que hi feien escala, i que l'oci, el comerç i els monuments anaven prenent més i nous llocs, físics i simbòlics, en el marc de la nova societat barcelonina; mentrestant, l'agència Foyé, instal·lada al final de la Rambla Santa Mònica, ja comercialitzava bitllets de viatges²⁶. I encara més: una oferta d'allotjament que s'ampliava i estructurava especialment a la ciutat vella, demostrava que la recepció de viatgers, ja conformava un negoci prou interessant.

---

²³ És possible que els membres de la Comisión no s'arribessin a reunir mai.

²⁴ A l'article "La organización del Turismo en España", publicat a *Anuario 1926-1927*, Folch i Torres lamentaria i qüestionaria la veritable tasca d'aquesta organització.

²⁵ França, Itàlia i Suïssa no crearen els seus ens de promoció turística (Office National du Tourisme, Office National Suisse du Tourisme i Ente Nazionale per la Industria Turistica) fins els anys 1910, 1918 i 1919 respectivament.

²⁶ L'agència Foyé, que segons consta ja existia a finals del segle XIX, és considerada una de les primeres agències de viatges turístics espanyola, i per suposat, catalana i barcelonina (González Morales, 2003).

A principis del segle XX, a Barcelona va aparèixer una primera consciència a propòsit de les possibilitats del turisme, la nova indústria que ja acumulava èxits i beneficis a alguns països propers. Bartolomé Amengual, secretari de la Cambra de Comerç de Barcelona, va ser posar les bases ideològiques d'aquesta primera conscienciació i visió del turisme.

Amengual era mallorquí. Un mallorquí que d'una manera o altra s'havia implicat en les polítiques regeneracionistes i catalanistes de principis de segle a Barcelona (Casassas, 1999). L'any 1903, Amengual compilava un recull d'articles de premsa apareguts al diari mallorquí *La Almudaina* en una obra intitolada *La industria de Forasteros*, obra que es reeditava l'any 1908. Es tractava d'articles que feien referència directa al despertar i potenciació de l'anomenada indústria de forasters en aquesta illa; en el seu conjunt pretenien incitar el desenvolupament del turisme a Barcelona, una indústria que constituïa una nova via pel creixement dels territoris, en un sentit ampli.

Per a Amengual, la indústria de turistes interessava a tota la població en general, però en particular als propietaris i treballadors d'establiments comercials, restaurants o hotels. A la seva obra, Amengual reconeixia que ell mateix havia considerat ofensiu el fet que altres països, Itàlia i Suïssa per exemple, s'organitzessin per a l'explotació del turista, encara que després d'haver superat aquest primer prejudici, s'havia adonat que l'explotació de forasters no constituïa cap matèria pecaminosa, sinó una activitat tan lícita i honesta que "los que podríamos llamar *explotados*, desean la mayor perfección posible en el arte de explotarlo; porque saben por experiencia, ó aprenden fácilmente, que cuanto mejor lo conoce el industrial ó *explotador*, mayores ventajas ellos obtienen". Amengual es referia al funcionament de l'organització turística suïssa i italiana, tot emfatitzant que l'èxit d'aquests països no tan sols era causat per les belleses naturals i monumentals que posseïen, sinó també fruit de l'atenció, intel·ligència, bon tracte i comoditats que els seus ciutadans oferien al visitant. Amengual evidenciava l'existència d'una reciprocitat d'influències en el moment en què dos pobles entraven en contacte, i destacava, com a exemple paradigmàtic, la generositat dels tirolesos en exhibir les seves tradicions i utilitzar-les com a reclam turístic, fet que, insistia, afavoria a uns i a altres, locals i forans. La publicitat, segons Amengual, esdevenia fonamental en el procés de captació de visitants; i segons els seus consells, calia que aquesta s'impregnés de fantasia i d'hipèrboles; finalment, Amengual instava a l'administració a subvencionar la indústria turística, per la qual cosa calia unir a literats, intel·lectuals, industrials i homes de carrera interessats en el seu foment.

A la figura de Bartolomé Amengual se li deu el mèrit d'haver estat un dels primers ideòlegs catalans en reflexionar i establir una primera concepció sobre l'activitat turística entesa com a indústria i via per al desenvolupament dels territoris, en un intent, així, de situar aquest terme com a categoria hegemònica de la nova societat capitalista.

Empresaris i comerciants. Festes i turisme

A Barcelona, l'atreviment d'un primer foment turístic, en certa manera indirecte i no institucional, es degué als interessos particulars d'un grup d'empresaris i comerciants de la ciutat, homes relacionats amb el món del comerç i dels negocis que van inventar les primers estratègies per a l'atracció de visitants, no tant com a motiu d'engrandiment econòmic i moral de la ciutat, sinó primordialment com a estímul directe i concret per als seus negocis particulars. De fet, alguns comerciants i industrials de la ciutat ja feia temps que entenien que la prosperitat dels seus negocis depenia, en part, de la demanda exterior. Consta que ja feia anys que la celebració de festes i mercats locals, així com el festeig de la Mercè, contenia cert esperit d'atracció de forasters.

En aquells temps, a Barcelona hi actuava una entitat dedicada a la celebració de festivitats: la Sociedad del Fomento del Festival Barcelonés, Sociedad Propagandística de Barcelona, l'objecte de la qual tenia a veure, essencialment, amb la promoció comercial de la ciutat²⁷. Els seus propòsits eren "altamente provechosos para la propiedad, la industria y el comercio de esta culta Capital", afirmava un document de l'entitat. La societat estava conformada per un grup d'empresaris barcelonins, que amb l'arribada de forasters, albiraven beneficis directes per als seus negocis particulars.

Si bé l'entitat no va pensar directament en un projecte turístic i global de ciutat i més aviat va actuar de manera sectorial, el cert és que va comprendre, clarament, que l'arribada de forasters implicava un benefici ampli per a Barcelona que anava més enllà de les qüestions de tipus econòmic.

La Sociedad estava en contacte directe amb els representants dels gremis de la ciutat i amb les persones influents del sector comercial i industrial que donaven suport a la celebració de festes; de fet, consta que la Sociedad va establir una xarxa de relacions amb comerciants i industrials força significativa, a més, les peticions d'ajuts econòmics i de complicitat que l'entitat va sol·licitar a l'Ajuntament no foren poques, fet que demostrava que l'atracció de forasters era entesa, també, com una responsabilitat municipal. El títol de president de la Sociedad l'ostentava Antonio Martínez Domindo, advocat i propietari de Barcelona, mentre que Rómulo Bosch i Alsina, propietari i comerciant de la ciutat, en figurava com a vice-president. El domicili de la Sociedad Fomento del Festival Barcelonés, Sociedad Propagandística de Festejos en Barcelona va estar ubicat a la Rambla del Centre número 30, pis entresol, local que un temps més tard, i durant un període de gairebé trenta anys, seria ocupat per la Sociedad de Atracción de Forasteros.

La Sociedad Fomento del Festival Barcelonés, Sociedad Propagandística de Festejos en Barcelona va realitzar una sèrie de peticions a l'alcaldia per tal de fer possible la realització de festes, entenent que en aquestes hi havia de participar gent de dins i de fora la ciutat. Consta que l'entitat va procurar organitzar unes diades festives a Barcelona de cara al mes de juny de 1903, en les que s'hi preveia celebrar carreres de bicicletes, batalles de flors i concursos de societats corals, entre d'altres esdeveniments. Segons els documents de l'expedient administratiu, les festes de juny es van realitzar, i en general van ser ben acollides per part de la premsa local, tot i els escassos recursos econòmics amb què van ser organitzades. Tanmateix, les aspiracions d'aquesta Sociedad anaven més enllà fins i tot de la simple organització de petites festes populars, ja que es pretenia assolir la celebració de grans certàmens anuals, probablement amb vistes que, aquests sí, repercutissin més àmpliament a la societat barcelonina:

El Fomento Festival que habla por boca del reponente, constituyéndose con el fin casi exclusivo de alternar aquellas expansiones de orden popular con la celebración de exposiciones anuales en las que se manifiesten los adelantos y progresos de las distintas actividades y productos del comercio, de las artes y de las industrias; y obedeciendo y cumpliendo esta primordial aspiración intenta llevar á término en la primavera del año próximo, un certamen destinado á exhibir los productos de las industrias que tienen por objeto la indumentaria de la mujer.

Els arguments de la petició eren molt clars: la realització de fires, tal com ja succeïa en altres grans ciutats, podia aportar gran contingent de forasters a Barcelona.

---

²⁷ Tot i no tenir documentada amb exactitud l'inici i el final de la seva existència, consta que funcionà durant els primers anys del segle XX. Veure l'expedient: *Ayuntamiento Constitucional de Barcelona, Governació, Sèrie D, Núm. 558, Exp. Relativo a la sociedad Fomento Festival Barcelonés (s/d)*. Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona.

La Sociedad "Fomento festival Barcelonés" viene desde hace algun tiempo agitando la opinión á favor de la celebración de fiestas anuales ó bienales, con el []²⁸ objeto, no solo de fomentar los intereses industriales y mercantiles de esta ciudad, sino de atraer gente y hacer simpática la visita á la Capital, citándoles á nuevas excursiones que redundan siempre en beneficio de la población visitada.

Es demanava quelcom més que el suport moral de l'Ajuntament: calia disposar d'una cooperació material de les institucions, en tant que elles "que velan con atento interés por los beneficios de la urbe, no deben ser las últimas en aportar el esfuerzo á esta clase de manifestaciones, no siendo como son tampoco las últimas en percibir los mayores ingresos que representan la venida de numerosos forasteros y extranjeros". Amb aquests arguments la Sociedad del Fomento del Festival Barcelonés, Sociedad Propagandística de Barcelona sol·licitava a l'Ajuntament que constituís una comissió de consellers a fi que representessin i cooperessin amb els fins de la *Sociedad*, i li suplicava, també, que fossin destinades unes quantitats pressupostàries més grans a favor del foment de festes i celebracions.

Consta que, efectivament, l'Ajuntament prosseguí a la creació d'una comissió de consellers per tal de brindar suport a l'entitat; es va tractar de la Comisión de Fiestas, que va viure durant pocs anys i que va rebre modestos pressupostos municipals, amb tota probabilitat fruit de la poca importància política que es donava a aquests elements i de la poca capacitat financera de l'Ajuntament. Sabem que l'existència d'aquest tipus de comissions de festes va ser habitual als ajuntaments de les ciutats de principis de segle; es tractava de comissions dedicades a l'organització d'esdeveniments que si bé es definien per un caràcter lúdic, estaven estretament lligades a unes aspiracions de promoció econòmica, raó per la qual els seus components solien ser homes del món dels negocis. La comissió de governació Comisión de Fiestas de Barcelona estava formada pels senyors Francisco P. Nebot, Juan Pijoan i presidida per Guillermo López; va ser coetània a la Sociedad de Atracción de Forasteros, entitat amb la qual hi establí relacions i certes col·laboracions²⁹.

No és casual que la Sociedad de Atracción de Forasteros s'instal·lés als mateixos locals en els que s'havia ubicat la Sociedad Fomento del Festival Barcelonés; així mateix, tampoc no és casual que la Comisión de Fiestas es constituís per reclam de la Sociedad Fomento del Festival Barcelonés i que aquesta mateixa comissió col·laborés amb la Sociedad de Atracción. Per tot plegat, es pot pensar que tant la Sociedad Fomento com la Comisión de Fiestas van constituir uns antecedents i clars propulsors de la promoció oficial del turisme barceloní.

La vida i obra de la Sociedad Fomento del Festival Barcelonés pot semblar anecdòtica i poc rellevant, si bé cal reconèixer que la tasca d'aquesta institució va ser important no només per haver demostrat una ferma convicció en l'activació de festes i celebracions com a via per a l'atracció de visitants i generació de beneficis econòmics a la ciutat, sinó pel fet que en aquest propòsit s'hi entroncaven almenys dues consideracions i pressupòsits essencials per al foment turístic de la ciutat: d'una banda, la sol·licitud d'implicar el consistori en la gestió i promoció de les activitats festives i relacionades amb l'atracció de visitants; de l'altra, per la consideració de fer agradable la ciutat a fi que l'estada dels nouvinguts fos còmoda i aportés beneficis al conjunt de la població.

---

²⁸ Il·legible a l'original.

²⁹ Se'n té notícia per dos expedients de governació: *Ayuntamiento Constitucional de Barcelona, Governació, Número 1032, expediente relativo a las fiestas esportivas de la Primavera de 1909* i *Ayuntamiento Constitucional de Barcelona, Governació, Número 1033, Expediente Relativo a la Celebracion de Fiestas Populares en la Primavera de 1910*. Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona.

Potser de mica en mica, i persuadits per les inquietuds d'aquests ciutadans empresaris, l'Ajuntament de Barcelona també va anar prenent consciència de la importància de l'arribada de forasters i de la necessitat de fomentar directament la seva captació, que es començava a advertir com a sinònim de prestigi i de modernització.

Imatges de postals, guies i publicacions estrangeres

Mentrestant, i també durant els anys previs al foment institucional del turisme, va emergir una indústria de postals produïdes dins i fora de Barcelona que van contribuir a la creació d'una determinada visió de ciutat, i que bàsicament feia referència a la nova personalitat urbanística que adquiria la Barcelona de tombant de segle.

A partir de l'any 1905 es va produir una eclosió important de postals autòctones realitzades principalment per Lucien Roisin i Àngel Toldrà Viazó (ATV), que segons Garcia Espuche (1995c) van ser uns autors pràcticament ignorats; tot i així, cal considerar aquests autors com a peces culturals de la història de la ciutat, creadors no igualats de documentació gràfica, dissenyadors artístics de primera magnitud i al mateix temps instruments essencials en la gènesi de la imatge de la ciutat durant els anys de tombant de segle, considera Garcia Espuche. Per la seva banda, Navas (1995c: 32-33) destaca que va ser després de 1905 que el mercat de la postal va sofrir una clara expansió, fet que anava lligat a la proliferació d'editors autòctons dedicats a la producció de vistes de la ciutat:

Postals acolorides, nocturnes, panoràmiques, petits àlbums monogràfics, tires de postals, sèries sobre un esdeveniment (com el de la setmana tràgica, dedicat als convents assaltats) saturen una demanda creixent d'aquest tipus de producte tan característic d'aquell moment que assoleix el seu punt culminant durant les dues primeres dècades del segle XX.

Postal de Lucien Roisin (posterior a 1905)³⁰

Les primeres postals de Barcelona reflectien molt bé tots els canvis que a nivell morfològic experimentava la ciutat; aquestes targetes transmetien perfectament el dinamisme i el creixement de Barcelona, i van ser utilitzades, principalment, com a eines de comunicació entre persones (servien tant per acordar visites com per transmetre l'orgull del canvi urbà). Postals destinades a la producció de record, i com afirma Garcia Espuche (1995c: 52), postals que van fer que Barcelona passés a ser vista geogràficament de manera més

³⁰ Biblioteca de Catalunya.

exhaustiva: “l'allau de postals autòctones de l'època serà, doncs, més a prop de l'exhaustivitat que del “clixé”, quelcom més propi de les postals decididament turístiques posteriors a la guerra civil”.

Navas (1995c) considera que, sense cap mena de dubte, la captació de la ciutat feta per Lucien Roisin i Àngel Toldrà Viazo durant els primers quinze anys del segle XX esdevingué una contribució fonamental en la visió de les àrees més centrals de Barcelona. En aquestes postals encara s'hi copsava aquella preponderància de la ciutat antiga, de la zona del port, dels seus monuments i dels seus eixos principals (la Rambla i el Parc de la Ciutadella), però també hi apareixia un major detall en la visió de l'Eixample, amb una Plaça de Catalunya veritablement consolidada com a centre neuràlgic de la ciutat. No tan sols les cases construïdes a l'Eixample protagonitzaven les escenes d'aquesta fornada de postals, sinó que també el Park Güell i el monument en construcció de la Sagrada Família van ser captades en aquestes imatges; igualment, els establiments de lleure de les classes benestants com el Turó-Park o el casino de l'Arrabassada apareixien a les postals, conjuntament amb la gairebé inseparable idea de ciutat en estat de renovació.

Altres autors també van posar en circulació enormes quantitats de targetes postals; Hauser & Menet va ser el primer gran productor de postals a Espanya, i entre 1897 i 1905 publicà l'anomenada Sèrie General, que constava d'un total de 135 postals diverses de Barcelona (Navas, 1995c). A les postals de Hauser & Menet les vistes de zones perifèriques de la ciutat van ser excepcionals, de manera que, segons Navas, la pretensió d'aquestes imatges no deuria ser la d'abraçar els límits de la gran ciutat amb els respectius barris annexionats.

Postal de Hauser & Menet (anterior a 1905)³¹

A la producció de postals de la mà de Lucien Roisin, Àngel Toldrà Viazo i Hauser & Menet aviat s'hi van anar sumant altres editors que també engendraren noves imatges de Barcelona; Joaquim Esplugas Puig, Lluís Bartrina, i lògicament, empreses estrangeres com Dr. Trenkler o. I Romler & Jonas, tots ells amb una producció de postals menors que Hauser & Menet, encara que recollint els mateixos espais urbans fotografiats per aquests.

Va ser també als tombant de segle, quan es van començar a editar altres materials que, d'una manera o altra, estaven relacionats amb la indústria turística; l'edició de fotografies

---

³¹ Biblioteca de Catalunya.

(sovint en forma de fascicle), la comercialització de certs objectes record, i la definitiva proliferació de guies turístiques de la ciutat.

Creixia la ciutat, i gràcies a la producció de material relacionat amb la representació de Barcelona, afirma Navas (1995c), s'alimentava la creació de la seva imatge. Segons Navas, va aparèixer un producte clau per a la difusió de la imatge de la ciutat: l'àlbum *Barcelona a la vista* (editat en dues etapes: de 1896 a 1897 i de 1904 a 1905); publicat per Antonio López, editor de *L'Esquella de la Torratxa*, aquest àlbum oferia recorreguts exhaustius per la ciutat, que ja no es reduïen a Colom, el Parc de la Ciutadella i al centre històric, sinó que presentava una oferta de nous itineraris arreu de la Gran Barcelona, apunta Navas (1995c).

L'any 1904 es publicava la tercera edició de la *Guía Diamante*; es publicava en espanyol i francès, la qual cosa venia justificada pel fet que, segons argumentava, des de l'any 1888 Barcelona havia esdevingut una ciutat cosmopolita que els estrangers desitjaven conèixer. En aquesta guia, el ciutadà barcelonès típic era descrit com a treballador amant del progrés i amb gust per tot allò relatiu als espectacles i a l'art; la guia presentava una ciutat en continu procés de modernització, especialment afortunada i creixent des del punt de vista urbanístic: el barri de l'Eixample constituïa el paradigma d'una modernització imperant, confirmant el valor del nou barri com a veritable atractiu per al viatger. No es prescindia d'exposar les característiques d'altres barris, carrers i edificis públics (civils i religiosos), i exaltant, també, els encants d'un entorn natural privilegiat.

Barcelona historica, de 1905, en canvi, no va ser una guia pensada directament per al públic foraster; aquest llibre, que en el seu pròleg declarava que sense l'amor dels industrials vers la ciutat de Barcelona aquesta guia no hauria nascut, remarcava la seva diferència respecte altres guies publicades al moment: *Barcelona historica* es presentava nodrida de notes històriques, i aquest era el seu element diferencial. Amb anuncis de comerços i d'indústria, el pròleg presentava una *Barcelona historica* com a guia útil, pràctica, síntesi dels herois i esdeveniments així com de l'esplendor de la ciutat. Acompanyada de dibuixos (especialment de monuments) i vistes panoràmiques que incloïen la mar i el port com a elements principals, la guia *Barcelona historica* feia descripcions de monuments, edificis, carrers, places, barris, institucions com la presó, l'hospital, les escoles, les esglésies, els convents, els consolats, les corporacions municipals i aprofitava l'ocasió per comentar críticament algunes dels aspectes de la construcció de la nova ciutat. A diferència de les altres guies, *Barcelona historica* no s'esforçava en alabar la modernitat i progrés de la ciutat, sinó que es posicionava a la defensiva de tota la situació de canvis urbanístics i morfològics de la ciutat.

Guía de Barcelona, també de l'any 1905, estava pensada per orientar al foraster en la seva estada a la ciutat. Nodrida de publicitat, la guia presentava informacions relacionades amb l'interès del foraster: correus, teatres, cafès, bancs, tarifes de carruatges, mercats, monuments, edificis religiosos (com la Catedral i el Temple de la Sagrada Família) i edificis civils, cementiris, la universitat, magatzems, palaus, estacions ferroviàries, plaça de les Arenas, duanes, agències de transports, *vaporcitis á la Barceloneta*, indicacions sobre Montserrat, el Tibidabo i la Barceloneta. En aquesta guia s'integraven imatges i comentaris sobre un extens ventall de monuments de la ciutat i una extensa nomenclatura dels seus carrers, amb les seves entrades i sortides respectives.

L'àlbum *Barcelona á la vista. Fotografías de la capital y sus alrededores* va ser publicat per Librería española durant dues etapes: de 1896 a 1897 i de 1904 a 1905. Aquest àlbum incorporava allò més singular de ciutat vella però també allò que més podia interessar als de fora, apunta Garcia Espuche (1995c: 51), que eren precisament els nous i grans

equipaments de la perifèria de l'Eixample o elements singulars i representatius dels municipis agregats:

(...) *Barcelona a la vista* assumeix la nova situació, escapa del reduccionisme del 88 i dóna una imatge de la nova ciutat que podem llegir, en certa manera, com la formulació d'unes bases en imatges per al concurs urbanístic del 1903 que guanyarà el projecte de Jaussely: es tracta de lligar les diferents parts d'una ciutat que ha canviat d'escala, que és, de fet, una altra ciutat.

L'àlbum tenia fotografies i descripcions molt pintoresques representant una Barcelona viva i alegre que progressava, creixia i es modernitzava sense parar. Detalls i panoràmiques de monuments, esglésies, carrers, places, mercats, cementiri, la plaça de toros, el port i la Rambla omplien les pàgines d'un àlbum que apel·lava constantment a la mirada del visitant. La història i el progrés es conjugaven perfectament en cada indret de la ciutat, i la Rambla, òbviament, era una via plena de llum i d'alegria que "debe ser considerada como la capital de Barcelona". Curiosament, aquest àlbum no passava per alt els defectes de la ciutat:

LA CARCEL: Edificio sombrío y ruinoso, que nada tiene que agradecer á la estética ni á la higiene, la Cárcel de Barcelona es una amalgama de construcciones, que más que lugares de reclusión parecen almacenes de carne humana.

I més endavant prosseguia de la següent manera:

CALLE DE TRES-VOLTAS: Nuestra ciudad, como todas las grandes capitales que avanzan con firme y rápido paso por la senda de la reforma, ofrece á los ojos del viajero contrastes tan notables y discordancias tan violentas, que el observador se vé muchas veces en el caso de preguntarse cómo es posible que al lado de edificios monumentales, exuberantes de esplendidez y decorados con todos los recursos del arte moderno, puedan hallarse aún ciertos caserones, que más que viviendas humanas parecen asilos de duendes ó laboratorios de encantamientos y sortilegios.

Aquestes guies, tal com identifica Carreras (1993a), no anaven directament dirigides al foraster vingut a Barcelona per motius d'oci. Es tractava, simplement, d'almanacs replets d'informacions diverses sobre els serveis de la ciutat, apunts històrics o descripcions urbanes d'utilitat pràctica per a locals o visitants. Carreras considera que cal situar aquestes publicacions dins la vida mercantil de la ciutat, ja que el públic al qual es dirigien era aquell que acudia a Barcelona per raons preferentment comercials. Es tractava de guies pràctiques dedicades a resoldre qüestions d'orientació i coneixement de la ciutat, però no a fomentar una visió i representació d'aquesta en un sentit turístic. Aquestes guies, almenys en la majoria d'elles i pel que es coneix, no es van dedicar a elaborar imatges turístiques de la ciutat, per la qual cosa no es poden identificar com a guies directament turístiques, sosté Carreras. Tanmateix, i malgrat que el seu propòsit no fos el d'evocar una imatge de ciutat ni el de constituir un ham per a l'atracció de visitants, el cert és que en la majoria dels casos aquestes guies emanaven imatges d'una Barcelona gran, rica, industrial, en la qual la prosperitat i el cosmopolitisme dominaven la vida dels seus ciutadans. I, com recorda Carreras, aquestes imatges apostaven per a una projecció europeista de la vida de Barcelona.

La imatge de Barcelona també va ser evocada en algunes publicacions estrangeres especialitzades en l'àmbit dels viatges i destinacions. En aquell context europeu en què el turisme ja començava a funcionar com a indústria, la circulació de revistes i publicacions relacionades amb l'oci i el viatge turístic tenia sentit en la mesura que la imatge dels llocs constituïa una forma per seduir les demandes potencials. Tot i que resulta complicat poder conèixer amb determinació en quina revista estrangera es començà a parlar de Barcelona

per primera vegada, sabem que ja a principis de segle la imatge de la nostra ciutat havia tingut certa presència a les pàgines d'aquestes publicacions.

L'any 1905, en la seva edició del mes de novembre, la revista anglesa *Dun's Review International* publicava un reportatge intítulat "El Puerto de Barcelona"; era un dels primers articles turístics sobre Barcelona que sortien a la llum a la premsa estrangera. L'article en qüestió destacava la importància comercial i industrial de la ciutat i n'emfatitzava la suavitat del seu clima, l'aire modern i monumental que la feien especial:

Sobre las azules y límpidas ondas del Mediterráneo, hacia la costa noreste de España, se destaca una gran aglomeración de edificios, distinguiéndose entre ellos numerosos campanarios, monumentos y especialmente chimeneas de fábricas, que demuestran, desde luego, que nos aproximamos, no sólo á una gran metrópoli, sino también á un gran centro comercial. Es Barcelona, la poderosa rival de Marsella y Génova³².

Altres revistes i postals sobre Barcelona, produïdes dins i fora de la ciutat i de l'estat espanyol, anirien desvetllant i representant la imatge de la ciutat a la resta de món. Així, amb la difusió de postals i revistes s'aniria induint tota una imatge de Barcelona, i s'ha de veure en tot aquest procés una acció promocional de primer ordre, que va acompanyar i sustentar les accions dels organismes públics de foment turístic que actuarien en les consegüents dècades. Festes, celebracions, postals i reportatges a revistes es posarien al servei, doncs, d'una primera campanya de presentació de Barcelona a la resta de món.

L'esdeveniment de 1888, les festes i celebracions impulsades per un grup d'empresaris i figures interessades en el progrés dels seus negocis, conjuntament amb les inquietuds d'una ciutat que creixia, que se sabia gran i es presentia important a mans d'un amor cívic de noucentistes i poder de regionalistes, van servir d'impuls a la institucionalització del foment turístic a Barcelona, que finalment es va estrenar al mes de març de 1906. Es pot dir que, d'una manera o altra, la conjuminació d'aquesta colla de condicionants polítics, econòmics, ideològics i socials van alimentar la visió del turisme com a tàctica per a l'engrandiment econòmic i moral de la ciutat, per a la qual cosa es prosseguiria a la seva decidida promoció institucional.

---

³² "El Puerto de Barcelona". A *Dun's Review International*, 1905, pàg. 18. Dins Expedient: *Ayuntamiento Constitucional de Barcelona, n. 920, Expediente secuela del relativo a la Comisión de Atracción de Forasteros y Turistas, 1907*. Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona.

Recapitulació i anàlisi dels antecedents turístics de Barcelona

La ciutat de Barcelona no havia gaudit ni d'una representació exterior potent ni d'una profusa acollida de visitants; històricament, Barcelona i Catalunya havien estat terres de pas i més aviat ignorades pels viatgers de l'Edat Mitjana, i consta que només excepcionalment van ser admirades per alguns il·lustrats del XVIII i romàntics del XIX.

Malgrat aquesta poca atenció, el cert és que Barcelona acostumava a ser reconeguda com un lloc singular i diferenciat en comparació a la resta del territori peninsular. Barcelona era percebuda com una ciutat viva i dinàmica, en molts sentits més propera a Europa que no pas a Espanya. Així, tot i no haver destacat com a centre d'acollida de viatgers ni haver projectat una imatge prou definida d'ella mateixa, tenia una obertura i vitalitat que la predisposaven a un major projecció internacional.

La ciutat moderna, marc d'inici del turisme

Al llarg del XIX, diversos esdeveniments van situar Barcelona en un intens procés de modernització: als anys trenta d'aquest segle, la mercantilització de la indústria, el triomf del liberalisme i la importància del pensament científic començaven a canviar una ciutat que, amb l'enderrocament de les muralles i l'aplicació del Pla Cerdà, experimentava la primera gran expansió urbana dels temps moderns. Així, a finals del XIX, ja s'havia abandonat la traça medieval de la ciutat, mentre s'hi endegava una política d'ornamentació monumental i estètica que transformava el conjunt de la ciutat; una ciutat que creixa en el seu pla, gràcies també, a la incorporació de les poblacions veïnes.

A finals del XIX i principis del XX, Barcelona ja comptava amb els principals ingredients a partir dels quals fonamentaria, en breu, el seu desenvolupament turístic: tenia una infraestructura d'acollida diversificada, un ambient urbà dinàmic, espais d'oci i noves construccions arquitectòniques, comerç i restauració, així com alguns punts emblemàtics que, com la Rambla o l'estàtua de Colom, ja causaven cert efecte icònic a l'estranger. Amb motiu del certamen de 1888 havia aparegut una significativa indústria de guies, almanacs i postals per als visitants que, a partir de la proposta d'itineraris i d'una nova forma organitzada de mirar la ciutat, va servir com a dispositiu i primera plataforma de promoció de la destinació.

La ciutat moderna de principis del segle XX estrenava un nou projecte polític a mans de la Lliga Regionalista, i també un nou paradigma cultural denominat Noucentisme; la classe burgesa de la societat barcelonina i catalana que va liderar els nous plantejaments polítics i culturals, s'inspiraven, directament, en el mite de la ciutat com a paradigma de construcció d'una nació moderna. La ideació i idealització de la Gran Ciutat passava per qüestions com la seva metropolitització i europeïtzació, processos que es desplegaven a través del comerç i l'urbanització, entre molts d'altres. *En aquest marc ideològic, aviat es concebria el turisme com a part del mateix procés de modernització de la ciutat, convertint-lo en causa i efecte del seu progrés material i simbòlic.*

Al llarg d'aquests capítols s'ha tractat d'explicar quines van ser les bases sobre les quals apareixeria l'interès pel turisme a Barcelona (les ànsies de projecció internacional i europeïtzació per part dels sectors dominants de la societat barcelonina, la creació de

nous espais i infraestructures a la ciutat, l'aflorament de noves formes de percebre i significar el paisatge urbà, l'ampliació del sector serveis i comerços, l'interès per fer rentable la imatge del 88, la influència de les noves modes europees, etc.). Ara bé: val la pena preguntar-se de quina manera aquests antecedents i condicionants van emmarcar els inicis del turisme a Barcelona, i sobretot, de quina manera han sedimentat al llarg de la història. Existeixen almenys un parell d'elements de rellevància considerable: *les qüestions relacionades amb els valors atribuïts al turisme i els aspectes relatius al paisatge urbà, que ha estat, al llarg dels anys, nucli i peça de consum central del producte Barcelona.*

Les classes dominants dirigien el projecte de modernització de la Gran Ciutat, i no és estrany, doncs, que part dels sectors burgès, polític i intel·lectual de Barcelona veiés en el turisme un conducte interessant per a l'assoliment dels mites i objectius de la Gran Ciutat. Els valors del nou urbanisme i urbanitat de la ciutat moderna se sustentaven en una colla de principis relacionats amb la civilitat i l'enriquiment; d'una banda, l'urbanisme es convertiria en base i recurs de la nova representació de la ciutat, i ben aviat, en element fonamental del turisme; de l'altra, els valors relacionats amb la civilitat també esdevindrien part important del nou moviment turístic, en la mesura que es concebria el turista com aquell individu capaç d'inspirar noves pautes comportamentals, alhora que la seva mera presència a la ciutat també seria interpretada com un element de modernitat i civilitat. *Aquest pensament desenvolupat a principis del segle XX tenia les seves bases en la política i ideologia regionalista i noucentista, i encara avui dia forma part, en certa manera, de la manera de comprendre el fet turístic a la ciutat.*

A més de tot això, es pot constatar que alguns elements del paisatge urbà de Barcelona destacats en les guies, almanacs i manuals de forasters (publicacions prèvies al desenvolupament turístic de la ciutat), tindrien una presència important, i fins i tot preponderant, en la imatge turística que es construiria de Barcelona durant les primeres dècades del XX i de la qual encara avui s'alimenta la representació oficial de la ciutat; així, els intangibles relacionats amb el dinamisme i vitalitat de la població, els elements climàtics i els referents arquitectònics i monumentals del seu paisatge, esdevindrien un recurs bàsic de la imatge i oferta de la ciutat a mans dels primers promotors turístics; aquest conjunt d'atributs contenien una clara simbologia en la mentalitat de les classes dominants, sobretot en la mesura que connectaven amb valors associats a la modernitat, al cosmopolitisme, a la mediterraneïtat... referents fonamentals del pensament noucentista. *Aquesta sèrie de valors, com deia, encara avui continuen presents en el paisatge turístic de Barcelona, i alguns d'ells han arribat a convertir-se en veritables icones de la destinació: l'espai urbà n'és l'exemple més paradigmàtic.*

Per tot això, allò que sembla més interessant de destacar és el fet que, en els capítols que conformen els antecedents al tractament institucional del turisme, s'hi troben les bases de la construcció turística de la ciutat que inspirarien els primers promotors turístics dels anys deu, vint i trenta del segle passat, especialment per tot allò que tenia a veure amb la política de modernització, creixement i reinvençió de la ciutat, però també alguns aspectes que continuen vigents en el present del turisme a Barcelona.

No es pot afirmar que, abans de l'entrada al segle XX, a Barcelona es construís una ideologia a propòsit del turisme, ni tan sols una significació al seu respecte prou definida. Seria amb l'actuació de les primeres institucions de promoció que es crearia una categorització i es donaria un valor funcional al turisme com a element de consum i de construcció de la ciutat.

Ara bé: hi hagués o no una ideologia o interès institucional a propòsit del turisme, el que és cert és que, en realitat, el turisme com a activitat econòmica, i no tant com a categoria o ideologia, naixia a finals del XIX amb les actuacions concretes (algunes més organitzades,

altres de més espontànies, en general més o menys conscients), dels petits i mitjans empresaris de la ciutat, que de mica en mica anaven entenent que l'arribada de forasters repercutia positivament en el progrés dels seus negocis. *Aquestes eren les bases, materials, de l'inici del turisme a Barcelona; ben aviat serien utilitzades per justificar i en certa manera crear arguments per a la promoció turística institucional de la ciutat.*